

Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet**

I. Bevezetés

Az új közép- és kelet-európai demokratikus rezsimek időnként a nyugat-európai demokráciákhoz fordulnak, hogy lássák, azok milyen módon kezelik a különféle politikai kérdéseket. Természetesen az esetek többségében egyáltalán nem egyszerű átültetni az intézményeket, illetve a politikai folyamatok irányításának formáit az egyik országból a másikba, különösképpen akkor, ha annyira különböző történelmi örökségű és gazdasági feltételű közösségekről van szó, mint a nyugat- és kelet-európaiak esetében. Mindezek ellenére a reformdemokraták gyakran törekszenek arra, hogy legalább megértsék azokat az alapelveket és ideálokat, amelyeken a nyugati demokráciák működése alapszik, mivel azokról az értékekről van szó, amelyekből ezek az országok a stabilitásukat és legitimitásukat származtatják. Más szavakkal, a reformisták arra törekszenek, hogy megértsék a nyugati demokráciák politikaelméletét, függetlenül attól, hogy ezen alapelvek gyakorlati alkalmazása Közép- és Kelet-Európában (a továbbiakban: KKE) minden valószínűség szerint lényegesen eltérő lesz.

Egyes területeken ezeket az alapelveket viszonylag egyszerű azonosítani. Ez különösképpen érvényes az alapvető egyéni (állampolgári és politikai) jogok területére. Az összes nyugati demokrácia rendelkezik a jog uralmával, a lelkiismereti szabadsággal, a habeas corpus-szal¹, a szabad választásokkal, az általános választójoggal stb., továbbá bőséges irodalommal bír azokkal a régóta elfogadott jogi és politikai elméletekkel kapcsolatban, amelyek megmagyarázzák nekünk, miért fontosak az említett értékek. Nyugodtan állíthatjuk, hogy e jogok és szabadságjogok védelme a liberális demokrácia definíciójának alkotóeleme. Következésképp a KKE országok „demokratikus”-ként való önmeghatározásának a hitelességét az alapján mérjük, hogy milyen mértékben fogadják el és fejlesztik ezeket az elveket.

Ha azonban a figyelmünket az etnikai kapcsolatok kérdésére fordítjuk, azonnal tapasztalni fogjuk, hogy ezen a területen lényegesen nehezebb azonosítani azokat az elveket, amelyek a nyugati demokráciákat vezérik. A probléma kezelésére szolgáló műveletek, konkrét intézkedések és irányítási módszerek széles skálájával kell szembesülnünk, azonban kétséges marad, van-e bármi közös mindezekben a megoldásokban, illetve hogy azt hogyan lehetne meghatározni. Ebből kifolyólag a kérdésünk a következő: melyek a meghatározó jellegzetességei az etnokulturális sokféleség liberális-demokratikus kezelésének?

A probléma nem csak abban mutatkozik meg, hogy a különböző nyugati demokráciák különösképpen közelítenek ehhez a kérdéshez – mert emellett arról is szó van, hogy az etnokulturális kapcsolatok teljes területe meglepő mértékben elhanyagolt a

* Will Kymlicka a politikai filozófia tanára az Ottawai egyetemen. *A Liberalism, Community and Culture* (1989); *Contemporary Political Philosophy – an Introduction* (1990); *Multicultural Citizenship* (1995); *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada* (1998). *The Rights of Minority Cultures* (1995) c. kötet szerzője és az *Ethnicity and Group Rights* (1996) c. kötet szerkesztője.

** E szöveg Will Kymlicka „Ethnic Relations and Western Political Theory” c. munkájának fordítása, mely magyarul először itt lát napvilágot. Az angol eredeti a Magda Opalski (ed.), *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe*, Forum Eastern Europe, Ottawa, 1998 c. kötetben jelenik meg. A Symposium szerkesztősége köszönetet mond Will Kymlickának, hogy a magyar fordítás az eredetivel szinte egy időben jelenhet meg. Kérjük, az olvasó vegye figyelembe, hogy a hivatkozások, amelyek a munka második részében találhatóak, azokra a szövegekre vonatkoznak, amelyek az említett kötetben jelennek meg.

¹ habeas corpus (szó szerint: a test legyen tiéd) – egy 17. századi angol törvényről van szó, amely biztosította a személyes szabadságot, illetve tiltotta az önkényes letartóztatást és fogva tartást (*a szerk. megj.*)

nyugati politikaelméletben. Észrevehetjük, hogy még a nyolcvanas évek közepén is alig néhány politikai filozófus és teoretikus foglalkozott ezekkel a kérdésekkel.² (Hasonló állítás igaz más tudományokra is, a szociológiától és a földrajztól egészen a történelemig.)

Napjainkra, az elhanyagoltság évtizedei után, az etnikulturális csoportok jogainak kérdése a nyugati politikaelmélet érdeklődésének középpontjába került. Az etnicitás kérdései iránti érdeklődés megújulásának létezik néhány oka. Paradox módon ezek közül a legfontosabbnak minden valószínűség szerint a KKE országokban jelentkező etnikai konfliktusok hullámát kell tekintenünk a kommunizmus bukása után. A nyugati teoretikusok többsége úgy vélte, a liberális demokrácia probléma nélkül kicsírázik a kommunizmus hamvaiból, ezért több teoretikus szükségét érezte annak, hogy elmagyarázza, az etnicitás és a nacionalizmus milyen módon képes megzavarni az átalakulást.

Azonban a nyugati demokráciákon belül is létezik sok olyan tényező, amely a nemzeti kérdés fontosságára utal: a többség türelmetlensége a bevándorlókkal és menekültekkel szemben a nyugati országok némelyikében (különösen Franciaországban, Nagy-Britanniában, Németországban, az USA-ban, stb.); az őshonos népek politikai feltámadása és mozgósítása, aminek eredménye az Egyesült Nemzetek Szervezetének deklaráció-tervezete az őshonos népek jogairól; a szecesszió egyre fokozódó veszélye legvirágzóbbak közé tartozó nyugati demokrácián belül, Québectől Skóciáig, Flandriáig és Katalóniáig.

Mindezen – a kilencvenes évek elején tetőző – tényezők világosan megmutatták, hogy a nyugati demokráciák valójában nem oldották meg, de nem is haladták túl azokat a feszültségeket, amelyek az etnikulturális sokféleségből származnak. Ebből kifolyólag egyáltalán nem meglepő, hogy a politikai teoretikusok egyre nagyobb figyelmet szentelnek ezeknek a kérdéseknek. Az elmúlt néhány évben például megjelentek az első angol nyelvű filozófiai könyvek a szecesszió, a nacionalizmus, a bevándorlás, a multikulturalizmus és az őslakosi jogok irányadó szempontjai témakörében.³

Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatában az etnikai viszonyok nyugati politikai teoretikusai nem igazán előzik meg KKE-i társaikat. Emlékeztetnünk kell arra, hogy sok nyugati országnak hosszú (és időnként véres) történelme van az etnikai sokféleség kezelésével kapcsolatban a liberális-demokratikus felépítésen belül. Egészen a közelmúltig azonban nem történt próbálkozás az irányban, hogy ennek a történelemnek a tanulságait elméletbe foglalják, így a nyugati demokráciákat ténylegesen vezérlő alapelvek és ideálok ambivalensek maradtak még azok számára is, akik minden nap szembesülnek az etnikai kapcsolatok irányításának feladatával. Emellett azt is látni fogjuk, hogy sok nyugati országban az etnikai viszonyok az erjedés folyamatában vannak, miután a régi feltevések és a konkrét politikai intézkedések elégtelennek bizonyultak.

Mindezek miatt a nyugati politikaelméletnek nem igazán van mit nyújtania KKE népeinek abban a kérdéskörben, hogy miként kezeljék az ebben a könyvben tárgyalt etnikai konfliktusokat. A polgári jogok irodalmával összevetve az etnikai kapcsolatokról elhanyagolható mennyiségű elméleti irodalommal rendelkezünk. Emellett ez az irodalom egy olyan valóságot igyekszik elméleti keretbe foglalni, amely folyamatosan és gyorsan változik. Míg az egyéni jogok alkotmányos és bírósági védelmének támogatása soha nem volt olyan erős, mint napjainkban, közel sincs hasonló konszenzus az etnikulturális sokféleség kezelésével kapcsolatban – Nyugaton gyakorlatilag az etnikai kapcsolatok összes aspektusa vita tárgyát képezi.

² Közülük a legfontosabb mindenképpen Vernon Van Dyke, aki a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején megjelentetett néhány esszét ebben a témakörben (pl. Van Dyke 1977; 1982; 1985;). Emellett néhány jogi teoretikus foglalkozott a kisebbségi jogok szerepével a nemzetközi jogban, továbbá a kisebbségi jogok viszonyával a nem-diszkriminálás elvével, mint az egyéni jogok egyik alapelvevel.

³ Baubock 1994; Buchanan 1995a; Kymlicka 1995a; Miller 1995; Spinner 1994; Tamir 1993; Taylor 1992; Tully 1995; Young 1990; Phillips 1995. Tudomásom szerint 1990 előtt egyetlen angol nyelvű szerzői filozófiai könyvet sem szenteltek ezeknek a témáknak. Az e témakörből való új keletű filozófiai szöveggyűjtemények közül utalok: Kymlicka 1995b; Baker 1994.

Ennek a szövegnek nem célja annak megbecslése, hogy KKE gyakorlata az etnikai kapcsolatok területén mennyire van összhangban a definiált és stabil nyugati alapelvekkel, már csak azért sem, mert ilyen alapelvek egyszerűen nem léteznek. Az a szándékom, hogy felvázoljam néhány nyugati kortárs politikai teoretikus érdekesebb munkáját, hogy lássuk, mérvadó-e valamelyik a könyvben elemzett vitákkal kapcsolatban. Véleményem szerint a nyugati elméletek némelyike segíthet nekünk a KKE-i konkrét lehetőségek megmagyarázásában, amit fordítva is igaznak tartok, azaz a KKE-i viták is segíthetnek megvilágítani az újonnan létrejövő nyugati elméletek korlátjait.

Az etnikai homogenitással foglalkozó nyugati elméletek sikertelenségének egyik okát az általam „etnokulturális neutralitás”-nak nevezett mítosztól való elvakultságukban kell keresni. Csak ezen mítosz túlhaladása után lehet hozzákezdeni az etnikai kapcsolatok koherens, liberális-demokratikus elméletének a kidolgozásához. Ezért szövegemet ezen mítosz elemzésével kezdem (2. fejezet), hogy utána bemutassam az etnikai kapcsolatok alternatív modelljét olyan formában, ahogy azt néhány kortárs liberális-demokrata teoretikus kifejlesztette (3. fejezet). A szöveg befejező részében ennek az elméletnek a KKE-i alkalmazási lehetőségeit fogom elemezni (4. és 5. fejezet).

II. Az etnokulturális neutralitás mítosza

E könyv összes szövege közvetve vagy közvetlenül felteszi a kérdést, hogy miként viszonyuljon a demokratikus állam az etnokulturális sokféleséghez. Korábban már megjegyeztem, hogy a nyugati teoretikusok milyen keveset mondtak erről a problémáról. Legfeljebb addig az álláspontig jutottak el, hogy az államoknak „neutrálisaknak” kell lenniük az etnokulturális különbségekkel szemben. A liberális államoknak „neutrálisnak” kell lenniük polgáraik etnokulturális identitása iránt, és nem kell foglalkozniuk az etnokulturális csoportok azon képességével, hogy azok önállóan fenn tudják tartani, és reprodukálni tudják magukat. Ezen álláspont szerint a liberális államok éppen úgy kezelik a kultúrát, ahogy a vallást, illetve mint valami olyasmit, amit a polgárok szabadon ápolhatnak magánéletükben (azon megkötéssel, hogy tiszteletben kell tartaniuk mások ugyanezen jogait), de ami nem tartozik az állam gondjai közé. Ugyanúgy, ahogyan a liberalizmus kizárja a hivatalos vallást, elveti az olyan hivatalos kultúrák létrehozásának a lehetőségét is, amelyeknek kivételezett státusuk lenne más lehetséges kulturális hovatartozásokhoz képest. Michael Walzer például azt állítja, hogy a liberalizmus „az állam és az etnicitás éles elkülönítését” feltételezi. A liberális állam az országban levő különféle etnikai és nemzeti csoportok felett áll, „elvetve, hogy szavatolná vagy támogatná életformájukat, vagy hogy aktív szerepet vállalna szociális reprodukciójukban”. Ehelyett az állam „neutrális ezen csoportok nyelve, történelme, irodalma, programjai tekintetében”. Walzer szerint az ilyen neutrális liberális állam klasszikus példája az Egyesült Államok, ahol az etnokulturális neutralitás az alkotmány által elismert hivatalos nyelv hiányának a tényében fejeződik ki.⁴

Valóban, egyes teoretikusok azt állítják, hogy éppen a fent vázolt jellegzetességek különböztetik meg a liberális „polgári nemzeteket” („civic nations”) a nem liberális „etnikai nemzetektől” („ethnic-nations”). Az etnikai nemzetek elsődleges feladatuknak egy meghatározott etnonacionális kultúra és identitás újratermelését tartják. Másfelől a polgári nemzetek „neutrálisak” polgáraik etnokulturális identitásaival szemben – a nemzethez tartozást itt kizárólag a jog és a demokrácia meghatározott elveinek az elfogadásán keresztül definiálják.⁵

Az etnokulturális neutralitás elvét Nyugaton gyakran minden olyan különleges jogra való kisebbségi igény elutasítása alapjának tekintik, amely meg-

⁴ Walzer 1992: 100–1. Lásd még Walzer 1992b: 9

⁵ Pfaff 1993: 162; Ignatieff 1993.

kerüli a minden polgárt megillető egyéni (polgári és politikai) jogokat. E nézőpont szerint a kisebbségi csoportok politikai elismerése, illetve különleges jogok adása ilyen csoportnak a liberális állam hagyományos neutralitásának radikális föladását jelentené.

A kisebbségi jogok védelmezőinek némelyike elfogadja, hogy ezek a jogok a liberális állam normális működésétől való jelentékeny eltávolodást jelenthetik, azonban kitartanak amellett, hogy a kérdéses érdekek olyannyira fontosak, hogy igazolják a különleges elbírálást. Például Charles Taylor állítása szerint a modern világban a nemzeteknek alapvető az „elismerés” iránti igényük, és hogy kisebbségi jogok nélkül sok csoport el nem ismertnek, vagy egyszerűen nemlétezőnek érzi magát.⁶ Ehhez hasonlóan Joseph Raz is úgy véli, hogy a csoportbeli „tagság” létfontosságú az önértékelés biztosítása szempontjából, így nyilvános elismerést és támogatást igényel. Taylor és Raz egyaránt azt állítja, hogy a bizonyítás terhe azokra marad, akik el szeretnék térni az etnokulturális neutralitás elvétől. A bizonyítás terhének úgy igyekeznek megfelelni, hogy olyan fontos igényeket azonosítanak be, amelyek nem kielégíthetők egy olyan, államban, amely szigorúan ragaszkodik az etnokulturális neutralitás elvéhez.

Röviden: egészen a közelmúltig Nyugaton a kisebbségi jogok bírálói és védői egyaránt elfogadták azt az álláspontot, hogy a liberális állam etnokulturálisan neutrális, a vita pedig azon kérdés köré összpontosult, hogy van-e elég meggyőző ok, amely igazolná az etnokulturális neutralitás elvétől – vagy feltételezésétől – való eltávolodást.

Ma mégis azt vehetjük észre, hogy egyre inkább belátják: az etnokulturális neutralitás elve egyszerűen mítosz. Szemmel láthatóan mind történelmileg, mind pedig koncepcionálisan hibás az az álláspont, hogy a liberális-demokratikus államok (vagy „polgári nemzetek”) etnokulturálisan neutrálisak. A vallás azon modellje, amely az egyház és az állam szigorú szétválasztásán alapul, teljességgel elfogadhatatlan a liberális-demokratikus állam és az etnokulturális csoportok viszonyának alapjaként.

Nézzük például az aktuális gyakorlatot az Egyesült Államokban, a „neutrális” államnak ebben az állítólagos prototípusában. Először is létezik jogi kötelezettség arra, hogy minden gyerek angol nyelvet tanuljon az iskolában. Másodsor, az ötven évesnél idősebb bevándorlók ahhoz, hogy állampolgárságot kaphassanak, jogilag kötelezettek, hogy megtanulják az angol nyelvet. Harmadszor, létezik de facto kötelezettség arra, hogy mindenkinek, aki a kormányban (vagy a kormánynak) szeretne dolgozni, ismernie kell az angol nyelvet. Negyedszer, a föderális egységek határaitól és a felvételük időbeni sorrendjéről szóló határozatok úgy lettek meghozva, hogy az Egyesült Államok mind az ötven államában biztosítsák az anglofón többséget.⁷

Az oktatás nyelvéről, az állami szervezetben való elhelyezkedésről, az állampolgári kérelemről és a belső határok megvonásáról szóló törvények kivételesen jelentősek. Ezek korántsem képeznek elszigetelt kivételeket az etnokulturális neutralitás valamiféle elvével szemben. Éppen ellenkezőleg, szoros kapcsolatban vannak egymással, olyan módon, hogy együtt szemlélve őket, az amerikai állam alapvető szerkezetét adják, továbbá azt a módszert, ahogyan az állam alakítja a társadalmat. Döntő szerepük van annak meghatározásában, hogy mely etnolingvisztikai csoportok fognak fejlődni és melyek elhalni.

Egy kultúra túlélési képességeinek a meghatározói közül az egyik legfontosabb benne foglaltatik arra a kérdésre adott válaszból, hogy vajon a nyelve egyúttal az államhatalom nyelve-e, illetve hogy a nyelve használatos-e a közoktatásban, a bíróságokon, a törvényhozásban, a szociális szolgálatokban, egészségügyi rendszerben stb. A közpénzekből fenntartott anyanyelvi oktatás kiemelt jelentőségű, mert általa biztosított a nyelv és a vele kapcsolatos hagyományok átvitele a következő generációra. Emellett arra való tekintettel, hogy az országok többségében a kormány a bruttó nemzeti össztermék 40-50 százaléka felett rendelkezik, az állami szervezetben hasz-

⁶ Taylor 1992.

⁷ Ezen négy pont részletes tárgyalását l. Kymlicka 1996.

nált (és az elhelyezkedés feltételét jelentő) nyelv szintén jelentős tényező annak eldöntésében, hogy melyik nyelvi csoportok fognak fejlődni, és melyek elhalni. Hasonlóképpen, azokban az országokban, amelyekben megvan a hadkötelezettség intézménye, a hadseregben használt nyelv hasonló szerepet tölt be. A kizárólag franciát használó hadseregben való kötelező szolgálat volt az egyik döntő tényező a „parasztok franciává válásában”, ahogy azt egy, a francia nacionalizmusról szóló ismert tanulmány bemutatja; ugyanilyen módon marad napjainkig is a nemzeti integráció fontos eszköze a hébert használó hadseregben való kötelező szolgálat a mai Izraelben.⁸

Figyelembe véve az egységesített és kötelező oktatás elterjedtségét, az írástudás iránti magas elvárásokat a munkahelyeken, továbbá a polgárok széleskörű kommunikációját az állami szolgáltatásokkal, minden nyilvánosan nem használt nyelv olyan mértékű marginalizálódásra van ítélve, hogy valószínűleg csak egy szűk eliten belül marad meg, esetleg rituális alakban, vagy elszigetelt vidéki közösségekben, és nem mint egy olyan élő és dinamikus nyelv, amely egy virágzó kultúra alapját jelentheti. Az oktatás és az államigazgatás nyelvéről szóló állami döntések valójában arról döntenek, hogy mely nyelvi csoportok fognak fennmaradni.

Az Egyesült Államokban ezen döntések eredménye az angol nyelv egyeduralmában mutatkozik meg. Ez korántsem véletlen melléktermék, sokkal inkább a kormány azon nyíltan kimondott szándékának az eredménye, hogy megvalósítsa ezt az egyeduralmat. Az összes említett döntést annak szellemében hozták, hogy létrejöjjön az integráció abban, amit én „szocietális kultúrának” nevezek. Szocietális kultúra alatt olyan, egy adott területhez kötődő kultúrát értek, amely a közös nyelven alapszik, és amely a szocietális intézmények széles skálájában használatos, mind a nyilvános-, mind pedig a magánéletben (iskolák, média, jog, gazdaság, államhatalom stb.). Ez a kultúra lefedi az emberi tevékenységek teljes területét, beleértve a szociális, oktatási, vallási, gazdasági és rekreációs szférát. A *szocietális* kultúra kifejezés használatával ki szeretném hangsúlyozni, hogy ez a koncepció magában foglalja a közös nyelvet és a szociális intézményeket, és nem csak a közös vallási meggyőződést, családi szokásokat, vagy személyes életstílusokat. A modern liberális demokráciákban a szocietális kultúrák szükségképpen plurálisak, egyaránt magukba foglalva a keresztényeket, mozlímok, zsidókat, ateistákat, úgy a heteroszexuálisokat, mint a homoszexuálisokat, úgy a városi értelmiségieket, mint a falusi földműveseket, úgy a konzervatívokat, mint a szocialistákat. Az ilyen mértékű sokféleség elkerülhetetlen eredménye a minden polgárt megillető liberális szabadságjogoknak (lelkiismereti, társulási, szólásszabadság, a politikai másként gondolkodás szabadsága, a magánszféra sérthetlensége), különösen akkor, ha ezek a szabadságjogok az etnikai sokféleség tényével ötvöződnek.

Az amerikai kormány tudatosan hirdeti az ilyen szocietális kultúrába való integrációt – a kormány bátorítja polgárait, hogy életcéljaikat azon a közös szocietális intézményrendszeren belül lássák megvalósíthatónak, amely az angol nyelvet használva működik. Az amerikai hatalomrendszer összes szintje -a föderáció, a föderális egységek, a helyhatóságok -kiáll amellett, hogy létezik egy legitim közérdek, amely igazolja a közös nyelv szükségességét. A legfelsőbb bíróság több ízben megerősítette ezt az álláspontot, amikor újra kimondta, hogy alkotmányos az a törvény, amely kötelezővé teszi az angol nyelvű oktatást, illetve az angol nyelv kötelező használatát az államigazgatási szervekben. Gerald Johnson a következőképpen összegezte az ilyen politika eredményét: „...Történelmi ironiát látok abban, hogy az ókori világ egyetlen poliglott császársága sem mert annyira kíméletlen lenni az egyetlen nyelv ráerőszakolásában a teljes lakosságra, amennyire ezt megtette ez a liberális köztársaság, amely a minden ember egyenlőnek lett teremtve maximat hirdeti.”⁹

Az anglofón amerikaiak közös kultúrája nyilvánvalóan nagyon „gyöngé”, mert nem veti el a vallási, értékrendszerbeli, a családi kapcsolatokban megnyilvánuló, illetve az életstílus kiválasztásában meg-

⁸ Weber 1976.

⁹ Johnson 1973: 119.

mutatkozó különbségeket. A „kultúra” kifejezés ilyen használata ellentétben áll azzal a móddal, ahogy ezt a kifejezést a legtöbb tudományban használják, ahol is a kultúrát „erős” etnográfiai értelemben definiálják, vonatkoztatva a közös nemzeti hagyományokhoz, szokásokhoz és rítusokhoz.

A modern liberális állam polgárait nem az ilyen, erős etnográfiai értelemben vett kultúra köti össze. Ha azonban meg szeretnénk érteni a modern állam kiépítésének és reprodukciójának a természetét, szükségünk van a kultúra másmilyen, gyöngébb koncepciójára, arra, amelyet a közös nyelv és a szocietális intézmények határoznak meg.

Gyengesége ellenére a közös kultúra e típusa nem triviális. Éppen ellenkezőleg, amint azt majd igyekszem megmutatni, a népek azon próbálkozásai, hogy egy ilyen szocietális kultúrába integrálódjanak, gyakran komoly akadályokba ütköznek. Annak ellenére, hogy az ebben az értelemben vett integráció tág teret hagy az egyéni és kollektív sajátosságok kifejezésének mind a nyilvános mind pedig a privát formájára, egyes csoportok mégis határozottan elvetik az eszmét, hogy életcéljaikat egy olyan szocietális intézményrendszer keretei között lássák megvalósíthatónak, amelyben a többség nyelve használatos.

A kulturálisan neutrális államról szóló eszme mítosz, de ez nem jelenti azt, hogy az állam nem képes egynél több szocietális kultúrát létrehozni. Az államhatalom intézkedései bátoríthatják két vagy több szocietális kultúra kialakulását is egy országon belül – igyekszem megmutatni, hogy éppen ez a fontos tulajdonság jellemzi az olyan többnemzetiségű államokat, mint Kanada, Spanyolország, Belgium vagy Svájc.

Történelmi távlatokban szemlélve észrevehetjük, hogy fejlődésének valamely pontján gyakorlatilag az összes liberális demokrácia megpróbált kiterjeszteni egy meghatározott szocietális kultúrát a teljes területére. Ebből kifolyólag az „etnokulturalisan neutrális” állam eszméje helyett a liberális demokratikus állam egy új modelljét kell feltételeznünk, amelyet a „közös nemzet kiépítése és fejlesztése (nemzetépítés)” modelljének nevezhetnénk. A nyugati politikai teoretikusok még csak a kezdetén tartanak a demokratikus állam e modelljének kidolgozásán, így még hiányzik annak a magyarázata, hogy hogyan és miért fogadták el a liberális demokráciák ezt a „nemzeti” formát. Miért van történelmileg olyan szoros kapcsolatban a liberális-demokratikus elvek alkalmazása és a liberális-demokratikus állam konszolidációja az egységes nemzeti nyelv és a szocietális kultúra meghirdetésével?

Arra gondolhatnánk, hogy ez a modell egyszerűen kulturális imperializmus, vagy etnocentrikus előítéletek dolga. Sok liberális teoretikus azonban – azok, akiket a „liberális nacionalisták” közé sorolunk – azt állítják, hogy a nemzetépítés ezen módja fontos és legitim demokratikus célok szolgálatában áll.¹⁰ A modern gazdaság például mozgékony, írástudó és szakmailag képzett munkaerőt igényel. Általában azt mondják, hogy a közös nyelven folyó egységesített közoktatás alapvető jelentőségű, ha azt szeretnénk, hogy minden állampolgárnak egyforma lehetősége legyen egy ilyen modern gazdaságban dolgozni. Valóban, a lehetőségekben való egyenlőség elvét éppen a domináns nyelvet használó legfontosabb intézményekhez való egyenjogú hozzáféréseken keresztül definiálják.

Hasonlóképpen, a közös szocietális kultúrában való részvételt gyakran a modern demokratikus államokon belüli szolidaritás megteremtése alapvető feltételének tekintik. A szolidaritásnak ez a formája, amely nélkülözhetetlen eleme a jóléti államoknak. igényli, hogy a polgároknak erős legyen a közös identitás és hovatartozás érzése, hogy készek legyenek a kölcsönös lemondásokra – a feltételezés szerint ez a közös identitás a közös nyelv közvetítésével jön létre. Emellett itt a közös nyelv a demokrácia alapvető fontosságú elemének látszik: hogyan beszélhetnénk a „nép uralmáról”, ha a démoszt alkotó polgárok nem értik meg egymást? Röviden, a közös szocietális kultúrába történő integráció megszilárdítását a szociális egyenlőség és a politikai kohézió alapvető feltételének mutatják be a modern államok

¹⁰ Például Miller 1998; Tamir 1993; Margalit i Raz 1990; Taylor 1997. A szociológiai megközelítéshez lásd Brubaker 1997.

ban.

Így az összes nyugati állam részt vesz a „közös nemzet kiépítésének és fejlesztésének” ebben a folyamatában, illetve a közös nyelv megszilárdításának a folyamatában, a közös hovatartozás tudatának létrehozásában és az ezen a nyelven alapuló szociális intézményekhez való egyenjogú hozzáférés biztosításában.¹¹ A közös nyelvet, az oktatási programok kötelező magját, továbbá az állampolgárság kérésének a feltételeit illető döntéseket mindig a nyilvánvaló céllal hozzák meg, hogy általuk kiterjesszenek egy kultúrát az egész társadalomra, illetve hogy megszilárdítsanak egy, a szocietális kultúrában való részvételen alapuló nemzeti identitást.

A nemzetépítés ilyen programjainak létezése szinte teljesen el van hanyagolva a nyugati politikaelméletben, annak ellenére, hogy kivételesen fontos tényeket jelent a nyugati demokráciákkal kapcsolatban. A jelentősebb liberális gondolkodók egyike sem foglalkozott ezen programok igazolásának vagy céljainak a módszeres elemzésével, sem pedig intézkedéseik legitim alkalmazásának határaival. Például, legitim-e az, ha a liberális állam elvárja – az állampolgárság megszerzése feltételeként –, hogy a bevándorlók megtanulják a többség nyelvét? Hiába keresnénk a nemzetépítés ezen vagy más intézkedéseinek tárgyalását olyan írók műveiben, mint Locke, Kant, Mill, Popper, Rawls vagy Dworkin. Hatalmas úr ez a liberalizmus elméletében, és sok munkát igényel a kitöltése.

III. Etnokulturális igazság

Amíg a nemzetépítés folyamatának a szerepe a liberális demokráciák működésében további tanulmányozást igényel, véleményem szerint az már most világos, hogy ez a modell a kisebbségi jogok problémájának radikális újradefiniálását igényli. A kérdés többé nem az, hogyan igazoljuk a neutralitás elvétől való eltérést – hanem az, hogy vajon a többség ilyen módon felfogott nemzetépítése igazságtalan-e a kisebbségekkel szemben. Továbbá a kisebbségi jogok vajon segítséget jelentenek-e az ilyen igazságtalanságokkal szemben? Más szavakkal, a kisebbségi jogok iránti kérelmek értékelésének mércéje többé nem az etnokulturális neutralitás, hanem az etnokulturális igazság.

A nyugati politikai teoretikusok még csak a kezdetén vannak a kisebbségi jogok ilyen új módon történő átgondolásának. Az újradefiniálás ezen folyamata meglehetősen összetett, mivel a többségi nemzetépítő programoknak különbözőek a hatásai a különböző típusú kisebbségi csoportokra. Ilyenfórmán az igényelt kisebbségi jogok minősége, továbbá az igények által felvetett igazság problémája különböző lesz az egyik országtól a másikig, illetve az egyik csoporttól a másikig. A nyugati elmélet az egyedi esetek aprólékos elemzésének még csak a kezdeti fokán van. Az elmúlt néhány év kínálata mégis lehetővé teszi számunkra, hogy felismerhessük a kisebbségi jogok egy új liberális elméletének a körvonalait, amelyet vázolni fogok e fejezet hátralevő részében.

Ahogy azt Charles Taylor észrevette, a nemzetépítés óhatatlanul előnyjogokban részesíti a többségi kultúrához tározókat:

„Ha egy modern társadalomnak van „hivatalos” nyelve a szó legszorosabb értelmében, mint az állam által támogatott, kiválasztott és definiált nyelv és kultúra, amelyek alapján működik az állam és a gazdaság, akkor az ehhez a nyelvhez és kultúrához tartozó emberek szemmel láthatóan mérhetetlen előnyben vannak. A más nyelveket beszélő emberek helyzete nagy mértékben hátrányos.”¹²

Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi kultúrák választás előtt állnak. Ha az összes nyilvános intézmény az övékétől eltérő nyelven működik, akkor a marginalizálódás veszélyével kell szembesülniük, sőt, akár a társadalom legfontosabb gazdasági, akadémiai és politikai intézményeiből való kimaradással. Ezzel a dilemmával összeütközve a következő három lehetőség egyikére kell szűkíteniük választásukat:

(i) elfogadják a többségi kultúrába való in-

¹¹ Ezen folyamat mindenhol meglévéséről lásd Gellner 1983; Andersen 1983;

¹² Taylor 1997: 34.

tegrációt azzal, hogy időnként lehetőséget kapnak rá, hogy tárgyaljanak az integráció feltételeiről;

(ii) követelhetnek olyan emberi jogokat és önkormányzatot, amelyek szükségesek szocietális kultúrájuk megtartásához, illetve lehetőséget arra, hogy létrehozzák saját gazdasági, politikai és oktatási intézményeiket a saját nyelvükön. Más szavakkal. a kisebbségek itt jogot kapnának rá, hogy kifejleszthessék saját alternatív nemzetépítési formájukat;

(iii) elfogadhatják a tartós marginalizálódást.

Be tudunk azonosítani olyan etnokulturális csoportokat, amelyek beleillenek ezekbe a kategóriákba, de olyanokat is, amelyek valahol közöttük vannak. Például léteznek olyan emigráns csoportok, akik a tartós marginalizálódást választják. Erre konkrét példák a kanadai hutteriták, és az USA-beli amishok. Úgy tűnik mégis, hogy a marginalizálódás elfogadásának a lehetősége csak az olyan vallási szekták számára vonzó, amelyek vallási előírásai megkövetelik, hogy tagjai kerüljenek minden érintkezést a modern világgal. A hutteritákat és az amishokat nem aggasztja marginalizálódásuk az egyetemeken vagy a törvényhozó testületekben. mert szemükben a „külvilág” ezen intézményei korrumpáltak és erkölcstelenek.

Gyakorlatilag az összes többi etnokulturális csoport részt szeretne venni a modern világban. Ilyenformán vagy integrálódniuk kell a többségi társadalomba, vagy önkormányzatot kell igényelniük saját modern intézményeik kiépítése és fenntartása céljából. Ezzel a kínálattal szembesülve az etnokulturális csoportok különféleképpen reagálnak. A továbbiakban a nyugati demokráciákban létező öt etnokulturális csoport-típust fogok röviden elemezni: nemzeti kisebbségeket, emigránsokat, etnovallási szektákat, metoikoszokat, fajilag meghatározott kasztokat. Elemzésem a következő kérdésekre fog kiterjedni: milyen formában vannak a kisebbségek kitéve a többségi „nemzetépítés” hatásának; az erre a modellre való válaszukban a kisebbségek milyen kisebbségi jogokat követelnek; hogyan viszonyulnak ezek a követelések az alapvető liberális-demokratikus alapelvekhez.

(A) *Nemzeti kisebbségek.* Nemzeti kisebbség alatt olyan csoportokat értünk, amelyek – mielőtt bekebeleztelek a nagyobb államba, vagy hozzácsatlakoztak – teljes és működőképes társadalmak voltak történelmi hazájuk területén. Bekebelezésük általában kényszerű volt (gyarmatosítás, elfoglalás, az egyik imperialista erő területet adott át a másiknak). Az önkéntes csatlakozás is lehetséges, és egy föderáció létrehozása eredményeként jön létre.

Nemzeti kisebbségeket találhatunk az „Újvilág” és az „Óvilág” demokráciáiban egyaránt. Észak-Amerikában nemzeti kisebbségek például az amerikai indiánok, a Puerto Rico-iak, (Chikanók) az Egyesült Államokban, illetve az őslakosok és Québec tartomány frankofón lakosai Kanadában. Az Óvilág egyes országai többnemzetiségűek, vagy azért, mert erőszakkal bekebelezték az őslakosságot (pl. Finnország), vagy azért, mert két vagy több európai kultúra többé-kevésbé önkéntes föderációjaként jöttek létre (pl. Belgium, Svájc). A bekebelezés következményei általában jóval súlyosabbak voltak az őslakos népek számára, mint a többi nemzeti kisebbség számára.

A bekebelezés módjától függetlenül a nemzeti kisebbségek a többségi nemzetépítési modellre leggyakrabban megpróbálták saját nemzetépítési modellel válaszolni. A nemzeti kisebbségek általában arra törekszenek, hogy ugyanazokat az eszközöket használják, amelyeket a többség használ saját nemzetépítési modellje megszilárdításához: például ellenőrzést szeretnének gyakorolni a nyelv és az iskoláztatási program felett a „saját” területükön, az állami szervek nyelvének ellenőrzését, a bevándorlás és honosítás ellenőrzését, a belső határok meghúzását. Mindez világosan látható a flandriai és a québeci nacionalizmus esetében, ahol az alapvető kérdés éppen a hatalom megszerzése a nemzetépítés folyamata feletti ellenőrzés céljából. Ugyanez egyre inkább érvényes azokra az észak-amerikai őshonos népekre is, akik elfogadták a „nemzeti” terminológiát. így például az őslakosokkal foglalkozó Kanadai Királyi Bizottság a közelmúltban elfogadta, hogy a kormány és az őslakosok közötti kapcsolatokat egyenrangú nemzetek párbeszéde elvén kell rendezni. Amint azt a Bizottság megállapította, e modell megvalósításának

első lépése az őslakosok bevonása a nemzetépítés folyamatába, ami jóval magasabb szintű önkormányzatiság elismerését követeli meg ezen népek számára, és sok új szocietális intézmény kiépítését feltételezi.¹³

Röviden, a nemzeti kisebbségek általában igénylik a politikai autonómia fenntartását, illetve kiterjesztését. Szélsőséges esetben ez szecesszióhoz is vezethet, gyakrabban van azonban szó valamiféle regionális autonómia iránti igényről. A kisebbségek mozgósítása szabály szerint a nemzeti kérdés felvetésével történik, felhasználva a nemzeti terminológiát az önkormányzatiság követelésének leírására és igazolására. Amíg a jellegzetes nemzeti ideológia „normális” vagy „természetes” végcéljának a teljes önállóságot látja, gazdasági vagy demográfiai okok egyes nemzeti kisebbségek számára ezt a célt eleve megvalósíthatatlanná tehetik. Emellett a teljesen szuverén állam történelmi eszméje kezd idejét múlttá válni a modern világ globális gazdasága és nemzeteken túli intézményei feltételrendszerében. Ebből fakad a növekvő igény az önkormányzatiság új formái, például a föderalizmus kutatása iránt.

Hogyan kell a liberális demokráciáknak reagálni ezekre a kisebbségi nacionalizmusokra?¹⁴ Történelmi távlatokban szemlélve, a liberális demokráciák igyekeztek elfojtani a kisebbségi nacionalizmusokat, gyakran kíméletlen módon. Például Franciaország a tizenharmadik és tizenkilencedik század különböző időszakaiban tiltotta a baszk és breton nyelv használatát az iskolákban és kiadványokban, amit minden olyan politikai egyesülés tilalma kísért, amelynek a célja a kisebbségi nacionalizmus megszilárdítása volt. Ugyanebben az időszakban Kanada a belső határokat úgy változtatta meg, hogy a frankofónok egyetlen kanadai tartományban se alkossanak többséget. megvonva ezáltal frankofón lakosaitól nyelvük használatának a jogát, illetve a saját intézményeikre való jogukat. Miután az Egyesült Államok az 1848-as Mexikó elleni háborúban megszerezte a délnyugati területeket, a spanyol anyanyelvű őslakosságtól megvonta nyelvük használatának a jogát, és az írástudás kritériumának megkövetelésével megfosztotta az őslakosokat választójoguktól, ezáltal is serkentve a tömeges betelepülést, ami után a spanyol lakosság itt többé nem volt többségi.

A fenti intézkedések céljai a nemzeti kisebbségek hatalomtól való megfosztása és bármiféle különleges nemzeti identitás semlegesítése voltak. Ezt azzal az állásponttal igazolták, hogy az önmagukat külön „nemzetnek” tekintő kisebbségek nem lettek volna lojálisak és a szecesszió veszélyét hordozták volna magukban. így a nemzeti kisebbségek gyakran a nemzetépítés többségi modelljének az első célpontjai voltak.

A liberális demokrácia viszonyulása a kisebbségi nacionalizmushoz drasztikusan megváltozott ebben az évszázadban. Egyre inkább felismerik, hogy a kisebbségi nacionalizmus elfojtása hiba volt mind tapasztalati, mind pedig normatív okokból. A tapasztalati adatok azt mutatják, hogy egyszerűen nem lehet eredményes egy olyan nyomásgyakorlás, amelynek célja a kisebbségi csoportok integrálása a domináns nemzeti csoportba. A nyugati államok teljesen tévesen ítélték meg a kisebbségi nemzeti identitások tartósságát. A nemzeti identitás természete – az olyan elemei, mint például a hősök, mítoszok, szokások – gyorsan megváltoztathatók. Azonban maga az identitás – egy külön nemzethez és kultúrájához való tartozás érzése – sokkal stabilabb. Időnként a liberális demokratikus kormányok az összes rendelkezésükre álló eszközt felhasználták – kezdve a törzsi szokások betiltásától egészen a kisebbségi nyelvű iskolák megszüntetéséig –, hogy felőröljék kisebbségeik külön nemzeti identitásérzését. Mégis, az évszázados jogi diszkrimináció, a szociális előítéletek és nemtörődömség dacára, a nemzeti kisebbségek megőrizték saját nemzeti identitástudatukat és a nemzeti autonómia iránti vágyukat.

Az állam támadásai a kisebbségi nemzeti identitástudat ellen gyakran ahelyett, hogy gyengítették volna, inkább erősítették a lojalitás megvonásával és

¹³ Azzal kapcsolatban, hogy miként fogadták el az őslakosok a nemzeti terminológiát, lásd: Jensen 1993; Alfred 1995; RCAP 1996.

¹⁴ Kymlicka a „kisebbségi nacionalizmus” kifejezést olyan értelemben használja, hogy közel áll a „kisebbségi nemzeti identitás” kifejezés jelentéséhez. – (a ford. megj.)

a szecesszióval való fenyegetettséget. Valóban, az etnonacionalista konfliktusok újabb elemzései azt mutatják, hogy az önkormányzatiságot magába foglaló megoldások a minimálisra csökkentik az erőszakba torkolló konfliktus veszélyét, míg az önkormányzathoz való jog el-nem-ismerése vagy megszüntetése szabály szerint a konfliktus elmélyüléséhez vezet.¹⁵ A nyugati demokráciák tapasztalatai azt mutatják, hogy a nemzeti kisebbségek lojalitása biztosításának a legbiztosabb módja nemzeti sajátosságaik elfogadása, nem pedig kétségbe vonása.

Ezt a fejlődési irányzatot figyelhetjük meg szinte az összes nemzeti kisebbséggel rendelkező nyugati demokráciában. Például Kanadában olyan föderális berendezkedést fogadtak el, amely a frankofón lakosság számára jelentős nyelvhasználati jogokat és regionális autonómiát biztosít. Az Egyesült Államok Puerto Rico esetében ismert el nyelvhasználati jogokat és a regionális autonómia különleges formáját. Kanada, az Egyesült Államok és a skandináv országok egyaránt elismerik a bennszülött lakosság önkormányzati jogait. Belgium, Spanyolország és Nagy-Britannia szintén nemzeti kisebbségeik regionális autonómiái szavatolásának az útjára léptek. A felsorolt országok mindegyike elvetette a kisebbségi nemzeti identitások megsemmisítésére való törekvést, belátva, hogy a kisebbségi csoportok a jövőben is egy önkormányzattal rendelkező nemzetként élnek meg magukat egy nagyobb államon belül.

Volt egy időszak, amikor eme kisebbségi nemzettudat megsemmisítésnek a lehetősége megvalósíthatónak tűnt. Végül is Franciaország a tizenkilencedik században többé-kevésbé sikeresen integrálta a baszkokat és a bretonokat (ugyanaz nem mondható el a korzikaiakról) a többségi francia nemzetbe. Ez azonban többé nem valós lehetőség a nyugati demokráciák számára. Tapasztalati adatok azt sugallják, hogy egyetlen olyan nemzeti csoportot sem lehet elnyomással rákényszeríteni, hogy lemondjon a nemzeti elismerésre és a nemzeti autonómiára való vágyáról, amely ebbe az évszázadba érintetlen nemzeti azonosságtudattal lépett be. Franciaországnak azért sikerülhetett ez a tizenkilencedik században, mert olyan fajta és mértékű erőszakot alkalmazott a baszkok és bretonok ellen, amely ma már elfogadhatatlan. Még ott sem sikerült megsemmisíteni a kisebbségi nemzeti azonosságtudatot, ahol esetleg századunkban hasonló mértékű erőszakot alkalmaztak (például egyes bennszülött népek ellen). Századunkban nagyon kevés példát találunk olyan elismert nemzeti kisebbségekre, amelyek egy másik kultúrába integrálódtak, még ha sokuk az ilyen integrációra irányuló jelentős gazdasági és politikai nyomásnak is volt kitéve. Ahogy az Anthony Smith megállapította, „ha a nemzeti identitás egyszer kialakult -függetlenül kialakulása időpontjától és módjától – kivételesen nehéz, ha nem lehetetlen, megsemmisíteni (kivéve, ha nem alkalmaznak teljes népirtást)”.¹⁶

Így lettek elvetve a kisebbségi nacionalizmusok leigázásának korábbi próbálkozásai, mint irreálisak és kontraproduktívak. Azonban úgy is elvetődtek, mint erkölcsileg elfogadhatatlanok. Ugyanis vajon mi alapján tudná a liberális-demokratikus elmélet igazolni a kisebbségi nemzeti identitások elfojtását, ha eközben a többségnek engedélyezi saját nemzetépítési modelljének a követését? Erkölcsi értelemben a többségi és kisebbségi nemzeti identitások egyenlőnek tűnnek. Ha a többség legitim módon részt vehet a nemzetépítés folyamatában, miért ne tehetnék meg ugyanezt a nemzeti kisebbségek, különösen azok, amelyeket akarattal ellenére kebelezték be a nagyobb országba?

Tekintetbe kell venni, hogy a liberális alapelvek szabnak határt a *módszernek*, amelyet a nemzeti csoportok alkalmazhatnak a nemzetépítés folyamatában. A liberális alapelvek kizárják az etnikai tisztogatás bármilyen formáját, az állampolgárságtól való megfosztás lehetőségét, illetve az emberi jogok megsértését. Amint azt már megjegyeztem, a liberális demokrácia a személyes polgári és politikai jogok tiszteletben tartásán alapszik. Emellett a liberális alapelvek azt is megkövetelik, hogy a nemzetépítésben résztvevő minden nemzeti csoportnak tiszteletben

¹⁵ Gurr 193; Hannum 1990; Lapidoh 1996.

¹⁶ A. Smith 1993: 131; lásd: Conor 1972: 350–1; 1972: 20.

kell tartania a joghatóságán belüli más nemzetek jogát, hogy védjék és fejlesszék saját nemzeti intézményeiket. Így például Québec frankofón lakossága kihirdetheti a nemzeti jogait „Kanada fennmaradó részével”¹⁷ szemben, azonban csak azzal az előfeltétellel, hogy eközben tiszteletben tartja a québeci őslakosok jogát, hogy azok is kihirdethessék saját nemzet jogait Québec fennmaradó részével szemben.

Ezek a megszorítások fontosak ugyan, de hiszem, hogy még mindig kellő teret hagynak a kisebbségi nacionalizmusok legitim megnyilvánulási módjainak. Sőt, mi több, az is megjósolható, hogy ezek a megszorítások hasonlóak lesznek mind a többségi, mind pedig a kisebbségi nacionalizmusok számára. Az egyenlőség elve megköveteli, hogy a kisebbségeknek ugyanazok az eszközök álljanak rendelkezésre saját nemzeti identitásuk kiépítésére, mint a többségi nemzetnek, és hogy ezek az eszközök ugyanazoknak a liberális korlátozásoknak legyenek alárendelve.

Más szavakkal, olyan helytálló elméletet keresünk, amely megmutatja a nemzeti identitás építésének engedélyezett megnyilvánulási formáit. Személyes véleményem szerint Nyugaton egyetlen politikai gondolkodó sem jelent meg ilyen elmélettel. Egyszerűen az „etnikulturális neutralitás” uralkodó elve -a liberális állam számos szerencsétlen ellenjavallatainak egyike – megakadályozta a liberális teoretikusokat abban, hogy szembesüljenek azzal a kérdéssel, hogy melyek a nemzeti identitás építésének engedélyezett megnyilvánulási formái a liberális demokráciákban. A kérdés tehát nem az, hogy „vajon a kisebbségek elő tudtak-e állni meggyőző érvekkel az etnikulturális neutralitás elvetése vonatkozásában?”, hanem, „miért ne rendelkezhetnének a kisebbségek nemzeti identitásuk kiépítéséhez ugyanazokkal a jogokkal és eszközökkel, mint a többségi nemzet?”. Ez az a keret, amelyben értékelhető a kisebbségi nacionalizmus, miközben a bizonyítás terhe azokra marad, akik kétségbe vonják a kisebbség nemzeti identitásának kiépítésére való azon jogát és eszközeit, amelyek „magától értetődő módon” megilletik a többségi nemzetet.

Ki kell azonban emelni, hogy ma sok olyan nyugati ország, amelynek számottevő kisebbségi lakossága van – úgy erkölcsi alapon, mint politikai bölcsesség okán –, inkább tekinti magát „többszempontú”, mintsem „nemzetállam”-nak. Gyakran ezen államok alkotmánya kiemeli, hogy a területén kettő, vagy több államalkotó nemzet van, és hogy mindezen nemzeteknek legitim joga van saját nyelvére és olyan önkormányzatra, amely biztosítja nemzeti identitásuk és kultúrájuk megőrzését.

Egyre több többszempontú ország fogadja el a föderatív berendezkedést, éppen amiatt, mert a föderalizmus lehetővé teszi olyan, jelentős (és az alkotmány által szavatolt) önkormányzatisággal bíró föderális egységek létrehozását, amelyeket a nemzeti kisebbségek ellenőriznek. Ezen jelenséget jellemezhetjük a „többszempontú föderalizmus” egy új formájaként, azaz a föderális államberendezkedés olyan formájaként, amelyben az állam – összhangban a terület nemzetiségi szerkezetével – olyan autonóm területekre vagy régiókra van felosztva, amelyek biztosítják minden nemzeti csoport számára nemzeti és kulturális identitásának kifejezését és megőrzését.¹⁸

Véleményem szerint századunkban ez a nyugati demokráciák fejlődésének egyik legfontosabb jellemzője. Sokat beszélnek (és okkal) a nemzeti kisebbségek, a nők, a munkásosztály fokozott védelmének szerepéről a nyugati államok demokratizálódásban.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a nemzeti identitások elnyomásától az azok elismeréséig vezető változás bizonyos szempontból önmagában is kulcsszerepet játszott a demokrácia megszilárdításában és továbbfejlesztésében. Fontos kiemelni, hogy ezek a többszempontú föderációk bármilyen ésszerű szempontból tekintve sikeresnek mondhatók. Azon felül, hogy békés és demokratikus úton megoldották a különböző nemzeti identitások közötti összetűzéseket, gazdasági fejlődést is meg tudtak való-

¹⁷ A „Kanada fennmaradó része” (“the rest of Canada”) kifejezést Québec frankofón lakossága használja Kanada nem-frankofón részének jelölésére. (*a ford. megj.*)

¹⁸ A többszempontú feudalizmus elméletéről és gyakorlatáról bővebben lásd Kymlicka, 1996.

sítani a polgári szabadság és a jogok magas szintű tiszteletben tartása mellett. Ezt valóban rendkívüli sikernek kell tekintenünk, különös tekintettel a nacionalizmus elrettentő erejére századunkban, amely a korábbi gyarmatok és kommunista diktatúrák fel-bomlásához és az államhatárok megváltoztatásához vezetett világszerte. Nehezen mondható el a demokratikus többnemzetiségű föderáción kívül bármelyik e századbeli államberendezkedésről, hogy a nacionalizmust ésszerű keretek közé szorította a polgári szabadság és jogok egyidejű tiszteletben tartása mellett.

(B) Bevándorlók: Bevándorlók alatt itt olyan közösségeket értünk, amelyek az egyének és csoportok azon döntése alapján jött létre, hogy elhagyják szülőhazájukat, és átköltöznek egy másik országba, gyakran elhagyva barátait és rokonaikat. Ezt a döntést leggyakrabban gazdasági okokból hozzák meg, de gyakran politikaiakból is (igény a demokratikus társadalomban való életre). Azonnal különbséget kell azonban tennünk a bevándorlók két csoportja között: az egyikbe azok tartoznak, akiknek joga van állampolgárságot kapni az új országban, a másikba pedig azok, akiknek nincs meg ez a joguk. Éppen ennek a különbségnek a figyelmen kívül hagyása sok félreértés okozója mind a vonatkozó irodalomban, mind a nyilvános vitákban. A továbbiakban a bevándorló kifejezést kizárólag az első csoport tagjaira használom.

A bevándorlók tehát olyan személyek, akik a másik országba ezen ország bevándorlási előírásaival összhangban települtek be, és akiknek joga van az állampolgárság megszerzésére egy meghatározott – viszonylag rövid – időszakon belül (3-5 év), összhangban néhány alapkövetelménnyel (például a hivatalos nyelv ismerete és az ország politikai berendezkedésének és történelmének alapszintű ismerete). Ezek az állampolgárság megszerzésének alapkövetelményei azokban az országokban, amelyek a bevándorlók leggyakoribb célpontjai (Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália).

A történelem során a bevándorlók másképpen viszonyultak a többségi nemzet identitásának a kiépítéséhez, mint a nemzeti kisebbségek. A nemzeti kisebbségekkel szemben a bevándorlók számára a nemzeti identitás kiépítésében való „versengés” nem volt sem kívánatos, sem pedig lehetséges a nyugati demokráciákban. A bevándorlói csoportok szabály szerint túlságosan kicsik és területileg szétszórtak voltak ahhoz, hogy nemzeti identitásuk elismerésben és megőrzésében reménykedhettek volna. Ehelyett elfogadták azt, amit elvártak tőlük: hogy beolvadjanak a többségi nemzetbe, és az általa felállított értékrendszerbe. Ritkán történt meg, hogy a bevándorlók arra panaszkodtak volna, hogy az állampolgárság megszerzésének a feltétele a többségi nyelv ismerete, vagy hogy gyermekeiknek az iskolában tanulniuk kell a hivatalos nyelvet. Elfogadták, hogy jövőbeni kilátásaik, de még inkább gyermekeiké, az új környezetbe való mielőbbi integrációtól függ, ideértve a hivatalos nyelv ismeretét is.

A nyugati demokráciáknak idestova két évszázadnyi tapasztalatuk van a bevándorlókkal, és igen kevés bizonyíték van arra, hogy azok a bevándorlók, akiknek joga van az állampolgárság megszerzésére, veszélyt jelentenek a stabilitásukra és kohéziójukra. Egy kézen összeszámolhatók (ha egyáltalán vannak ilyenek) a példák olyan bevándorlói csoportokra, amelyek szeparatista mozgalmakat vagy nacionalista pártokat szerveztek, esetleg a demokratikusan megválasztott kormány megdöntésére törő forradalmi csoportot támogattak. Ehelyett a bevándorlói csoportok egyaránt beintegrálódtak a politikai rendszerbe, és új hazájuk gazdasági és szociális rendszerébe.¹⁹

A bevándorlók tehát nem álltak ellen az integrációs nyomásnak, ami nem jelenti azt, hogy nem próbálkoztak tárgyalásokkal az integráció módját illetően. A bevándorlói országokban a „multikulturalizmusról napirenden levő vita éppen

¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy azokban az országokban, amelyekbe a legnagyobb számban érkeznek bevándorlók, de a többi nyugati ország többségében is, a politikai menedékjogot élvező menekülteknek szintén bevándorlói státuszuk van, és ezzel együtt joguk az állampolgárságra is. Történelmi távlatokban szemlélve, a nyugati kormányok nem tettek különbséget a menekültek és a gazdasági bevándorlók között, mindkettőjükkel szemben többé-kevésbé azonos bevándorlási politikát folytattak.

az integráció feltételeinek újradefiniálásáról szól. A bevándorlók az integráció toleránsabb („multikulturálisabb”) módját szeretnék, amely megengedné számukra, sőt mi több, bátorítaná őket, hogy megőrizték nemzeti örökségük különböző jellegzetességeit azután is, hogy beintegrálódtak azokba a társadalmi intézményekbe, amelyek a többség nyelvét használják. Ragaszkodnak ahhoz, hogy joguk legyen megőrizni nemzeti identitásukat, kultúrájukat és szokásaikat (nemzeti konyha, viselet, vallás), továbbá az identitásuk megőrzése céljából való egyesülés jogát. Ezek legitim törekvések, amelyeket nem kellene a „hazafiasság hiányának” vagy „amerikaellenesnek” tekinteni. Sőt, mi több, az állami intézményeknek alkalmazkodniuk kellene az ilyen törekvésekhez. Például az iskoláknak és más közintézményeknek össze kellene hangolniuk munkájukat a bevándorlók vallási ünnepeivel, öltözködésmódjukkal és étkezési korlátozásaikkal stb.

Milyen választ adjanak a liberális demokráciák a bevándorlói multikulturalizmus ezen követeléseire? A liberális demokráciák a múltban ellenálltak az ilyen követeléseknek. Egészen a hatvanas évek végéig a legfőbb bevándorlói országok (Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália) a teljes asszimiláció politikáját folytatták. Úgy vélték, hogy az ilyen politika biztosítja az új állam iránti lojalitást és szavatolja, hogy a bevándorlók a társadalom hasznos tagjaivá váljanak.

A hetvenes évek elejétől azonban kezdik belátni, hogy a teljes asszimiláció politikája nem legális, hanem fölösleges és igazságtalan. Azért nem reális, mert az asszimiláció intenzitásától függetlenül a bevándorlók soha nem fogják elveszíteni nemzeti és kulturális identitásukat. Az „olvasztótégelyről” szóló képzel ilyenformán soha nem tükrözte a dolgok tényleges állását; az a tény, hogy a bevándorlók integrálódtak a társadalmi intézményekbe és megtanulták a hivatalos nyelvet, nem jelenti, hogy ezzel együtt elvesztették volna a kulturális és nemzeti identitásukat. Az asszimilációs politika felesleges is, tekintettel arra, hogy tények bizonyítják, hogy még azok a bevándorlók is lojális és hasznos tagjaivá váltak a társadalomnak, akik megőrizték erős nemzeti és kulturális identitásukat. Végül pedig az asszimilációs politika azért igazságtalan, mert megkülönbözteti a bevándorlókat és az integráció folyamatát erőszakos folyamattá teszi.

Véleményem szerint a bevándorlók „multikulturális modell” iránti igénye a helyes válasz a többségi nemzet kialakításának a folyamatára. Ha a liberális demokráciák megkövetelik a bevándorlóktól a hivatalos nyelvet használó intézményekbe való integrációt, akkor a mi feladatunk annak biztosítása, hogy az integráció folyamata igazságos legyen. Véleményem szerint az igazságos integráció a következő feltételek meglétét feltételezi:

(a) el kell kerülni az „egyik napról a másikra” történő integrációt, mert egy összetett és hosszú távú folyamatról van szó, amely több generációt magába foglal. Ezen követelés teljesülése egyebek között előfeltételezi, hogy bizonyos szolgáltatások több nyelven is hozzáférhetőek legyenek, továbbá a kormány támogatását azon, a bevándorlói közösségeken belüli szervezetek és csoportok számára, amelyek segítik a bevándorlók integrációját az új környezetbe;

(b) elengedhetetlen biztosítani azt, hogy azok a szociális intézmények, amelyekbe integrálódnak a bevándorlók, ugyanolyan szinten biztosítsák és ismerjék el nemzeti és kulturális identitásukat, mint ahogy ezt a többségi nemzet tagjaival teszik. Ez intézményeink állandó ellenőrzését igényli, hogy meggyőződjünk róla, szabályaik, belső felépítésük és jelképeik nem diszkriminálják a bevándorlókat (pl. az öltözködésről és a hivatalos ünnepekről szóló szabályok, sőt akár testsúlybeli korlátozások). Szintén elengedhetetlen az iskolai programok ellenőrzése annak eldöntése végett, hogy azok nem táplálnak-e sztereotípiákat a kisebbségekkel kapcsolatban, vagy nem becsülik-e le a kisebbség hozzájárulását a nemzeti- és világtörténelemhez.

Ezek az intézkedések elengedhetetlenek ahhoz, hogy a bevándorlók igazságos feltételek mellett integrálódhassanak. Ausztrália és Kanada kormányainak „multikulturális” politikája véleményem szerint próbálkozás az integráció igazságos feltételeinek definiálására. A multikulturalizmus kritikusai azonban ki-

emelik, hogy a bevándorlók igénye a multikulturalizmusra nem csak az integráció feltételeinek az átfogalmazását jelenti, hanem lényegéből eredően az integráció eszméjének teljes elvetését jelenti.

Ez az álláspont nem megalapozott, mindenekelőtt azért, mert a bevándorlók tudatában vannak annak, hogy az új társadalomba való integrálódásuk önmaguk – de különösen gyermekeik – jól felfogott érdeke. Csakis integrálódva tudják teljességgel kihasználni az új állam nyújtotta prosperitás lehetőségét. Ha többre értékelték volna nemzeti és kulturális identitásukat, akkor nem is választották volna a kivándorlást korábbi hazájukból.²⁰ Szem előtt tartva tehát azt, hogy a kivándorlás alapvető okai túlnyomórészt gazdasági jellegűek, a bevándorlók multikulturalizmusra vonatkozó igényei egyedül akkor megalapozottak, ha összhangban vannak a szélesebb közösségbe való társadalmi-gazdasági integrációjukkal. Más szavakkal, a multikulturalizmusnak a bevándorlók társadalomba való integrálódását kell elősegítenie, és nem annak megakadályozását szolgálnia.

Ha a bevándorlók aktuális követeléseit elemezzük, valóban azt tapasztalhatjuk, hogy azok nem az integráció elvetését, hanem feltételeinek megváltoztatását célozzák.²¹ A bevándorlók változtatásokat követelnek az iskolákban, munkahelyeken, rendőrségen és a szociális védelem minisztériumaiban, hogy könnyebben részt vehessenek a munkájukban. Szorgalmazzák ezen intézmények megreformálását, hogy azok jobban tiszteletben tartsák nemzeti és kulturális identitásukat. Például azt szeretnék, hogy az iskolák több információval szolgáljanak a bevándorlói tapasztalatokat illetően; hogy ismerjék el nemzeti és vallási ünnepeiket, öltözködés módjukat a munkahelyeken; hogy a szociális segínyt olyan módon nyújtsák, hogy az tekintettel legyen a kulturális különbségekre stb. Ezek a követelések éppen hogy serkentik az integráció folyamatát, és még véletlenül sem gátolják.

Ez azt mutatja, hogy a multikulturalizmus hatása az integráció folyamatára túlhangsúlyozott. Ennek semmiképpen sem kell azt jelentenie, hogy az alapvető integrációs követeléseket el kellene vetni. Véleményem szerint semmi okuk nincs a liberális demokráciáknak engedni azon követelésükből, hogy az állampolgárság megszerzésének feltétele a hivatalos nyelv ismerete és az új társadalom történelmének és politikai berendezkedésének alapszintű ismerete. Ugyanez vonatkozik azon követelésre is, hogy a bevándorlók gyermekeinek iskoláikat a hivatalos nyelven kell végezniük.

Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a nyugati demokráciákban elhanyagolható számú bevándorló áll ellent ezeknek a követeléseknek. Amikor a bevándorlók multikulturalizmust szeretnének, elismerik, hogy nekik és gyermekeiknek is kötelességük ismerni azt a társadalmat, amelyben élnek, és hogy a társadalomnak is érdeke, hogy gyermekeiknek biztosítsa azt a tudást és képességeket, amelyek elengedhetetlenek a polgárok aktív részvételéhez a demokratikus közösségben.

Ilyen értelemben a multikulturalizmus nem vetélytársa vagy helyettesítője az állampolgárságnak, inkább tekinthető a multikulturalizmus az állampolgárság másik oldalának. Annak elismerését jelenti, hogy az integráció kétirányú folyamat. Úgy, ahogy a bevándorlóktól elvárható, hogy kötelezzék el magukat az új közösségnek, hogy megtanulják a nyelvét, történelmét és politikai berendezkedésének alapvető adatait, elvárható az új közösségtől is, hogy kötelezze magát el új tagjának, hogy intézményeit összehangolja identitásukkal és szokásaikkal. Más szavakkal, ahogy a bevándorlóktól elvárják, hogy új házat építsenek maguknak az új országban, úgy az új országtól is elvárható annak biztosítása, hogy a bevándorlók ott otthon is érezzék magukat.

Szeretném megismételni, hogy a multikulturalizmussal kapcsolatos megállapításaim azokra a bevándorlókra vonatkoznak, akiknek joga van az állampolgárság megszerzésére. A

²⁰ Vannak persze kivételek. Egyesek azért vándorolnak ki, mert csak így tudják elkerülni vallási meggyőződésük vagy nemzeti identitásuk miatti üldöztetést. Ezen személyeket azonban minősíthetnénk menekülteknek, mint bevándorlóknak.

²¹ Erről bővebben lásd Kymlicka, 1998.

multikulturalizmus ezen formája különbözik attól a „multikulturalizmustól”, amelyet azoknak a bevándorlóknak kínálnak, akiknek nincs joga az állampolgársághoz, mint például Németország multikulturális politikája az ideiglenes munkavállaló törökök irányában, amiről majd később fogok szólni.

Véleményem szerint a multikulturális politika kialakításáért és alkalmazásáért Ausztrália és Kanada tett a legtöbbet. Ezekben az országokban nem csak szövetségi szinten folyik multikulturális politika, de a tartományok és helyi önkormányzatok, továbbá az iskolák és magánvállalatok szintjén is.

Azzal persze nem kell mindenkinek egyeznie, hogy a multikulturális politika igazságos. Ismét rá kell mutatnom arra, hogy a nyugati elméletben még nem alakítottak ki egy kielégítő koncepciót az integráció igazságos feltételeit illetően. Mindenesetre egy lényeges kérdésről van szó, amellyel kénytelenek vagyunk szembenézni. Nem az a kérdés, hogy a bevándorlók meggyőző okot szolgáltatottak-e ahhoz, hogy eltérjünk a nemzeti semlegesség normájától, hanem az, hogyan tudjuk biztosítani, hogy az integrációs politika igazságos legyen.

(C) *Izolacionista etno-vallási csoportok:* A bevándorlók többségével szemben, akik készek integrálódni az új társadalomba, egyes kisebb csoportok a társadalomtól való elszigetelődésre törekszenek, és kerülik a társadalomban való részvétel minden formáját. Amint azt már korábban megjegyeztem, az önkéntes elszigetelődés ilyen formája egyedül olyan etno-vallási csoportok számára vonzó, akik vallása megköveteli a modern világgal való bármiféle kommunikáció elkerülését, mint a hutteriták, amishok, hasszidok, ortodox zsidók, és mindazok, akik azért vándoroltak ki, hogy elkerüljék a vallási meggyőződésük miatti jogi üldöztetést. Ezeket a csoportokat nem aggasztja elszigeteltségük az új társadalomban, tekintettel azon meggyőződésükre, hogy az összes „bővebb” társadalmi intézmény korrumpált, így arra törekszenek, hogy megőrizték hagyományos életformájukat, amelyet abban az országban is folytattak, ahonnan bevándoroltak.

A modern világgal való érintkezés elkerülése és hagyományos életformájuk megőrzése végett ezek a csoportok követelik, hogy egyes előírások ne vonatkozzanak rájuk. Például a vallási meggyőződésükkel Összhangban követelik, hogy ne vonatkozzon rájuk a hadkötelezettség és az esküdszékben való tagság kötelezettsége. Emellett követelik, hogy ne vonatkozzanak rájuk az iskolakötelezettségre vonatkozó szabályok (és így kiirathassák őket az iskolából, mielőtt betöltötték volna a 16. életévüket), illetve hogy az iskolai program meghatározott részeit, amelyek a mai világ életmódjaira vonatkoznak, ne alkalmazzák a gyermekeikre.

Milyen választ adjanak a liberális demokráciák ezekre a követelésekre, amelyek közvetlenül szembe-állnak a többségi nemzet azon törekvésével, hogy integrálja a bevándorlókat, továbbá néhány olyan elvvel, amelyen ezek a demokráciák alapulnak (például az általános műveltség elve)? Meglepő módon számos nyugati demokrácia tanúsított megértést az izolacionista etno-vallási csoportok követelései iránt azon tény ellenére, hogy ezek a csoportok elvetik az új állam iránti lojalitás szinte minden fajtáját. Emellett az esetek többségében e csoportok belső felépítése nehezen nevezhető demokratikusnak. A csoporton belül minden olyan törekvést erőiesen elfojtanak, amely alapelveik felülvizsgálatát célozza. Mi több, a gyermekek számára gyakran lehetetlenné teszik olyan ismeretek megszerzését, amely lehetővé tenné bármiféle kritikai észrevételt a csoport értékrendszerével kapcsolatban, míg az asszonyoknak gyakran tilos az otthonukon kívüli munka. Végül pedig ezen csoport tagjai nem tekinthetők felelős állampolgároknak, amennyiben elutasítják a társadalom számára lényeges kérdések megoldásában való részvételt (például a városi szegények kérdése, a szennyezettség stb.).

Jeff Spinner szerint ezek a csoportok „nem teljes polgárok” szeretnének lenni, mivel önkéntesen lemondanak a polgárok jogairól és kötelezettségeiről a demokratikus társadalomban²², tagjai nem vesznek részt a választásokon, lemondanak a hatalomban va-

²² Spinner 1994.

ló részvételtől, a szociális támogatásra való jogról, ugyanakkor kerülnek a szélesebb társadalmi problémák megoldásával kapcsolatos mindenféle polgári felelősséget. A legtöbb nemzeti kisebbséggel szemben ezek a csoportok elvetik a lojalitást, továbbá a polgári szabadság és felelősség elveit.

Miért fogadták el mégis e csoportok követeléseit? Az egyik ok, legalábbis ami Észak-Amerikát illeti, abban a tényben keresendő, hogy azokban az időkben, amikor ezek a csoportok beköltöztek az Egyesült Államok és Kanada területére, ezeknek az országoknak szükségük volt külföldi munkaerőre, különösen olyanra, amelynek már volt valamilyen tapasztalata a mezőgazdasági munkákban. Nem egészen biztos, hogy a mai liberális demokráciák engedményeket adnának ezeknek a csoportoknak.

Valójában az a végsőkéig kétséges, hogy az ilyen engedmények igazoltak lennének-e a liberális demokráciák alapelvei szemszögéből. Végül is ezek a csoportok megkérdőjelezték tagjaik egyes alapvető polgári jogát, és nem tesznek eleget a társadalom iránti állampolgári kötelezettségeiknek. Ezen érveken alapult számos kísérlet arra, hogy a vallási csoportoktól megvonják azokat az engedményeket, amelyeket a történelem során élveztek, és hogy teljességgel integrálják őket az új közösségbe.

Mindezen próbálkozások ellenére a legtöbb demokratikus ország továbbra is tolerálja ezeket a csoportokat, azzal a feltétellel, hogy a csoportban való tagság önkéntességen alapul, hogy a gyerekek nincsenek zaklatásnak kitéve, és hogy a csoport tagjai nem próbálják szemléletüket és értékrendjüket másokra erőltetni. Az állam toleráns viszonyulását ezekhez a csoportokhoz leggyakrabban az állam azon kötelezettségével indokolják, hogy tiszteletben kell tartania a vallási meggyőződés kifejezésének a szabadságát, illetve tiszteletben kell tartania azokat az engedményeket, amelyeket korábban elismert a bevándorlóknak.²³

Az általam tárgyalt utolsó két csoport – azok a bevándorlók, akiknek nincs joga az állampolgárságra és a rasszista csoportok – jelentős mértékben különböznek az (a), (b) és (c) pontok alatt tárgyalt csoportoktól. Nemcsak hogy nem nehezedett rájuk nyomás, hogy integrálódjanak, hanem számukra valójában meg van tiltva az integráció még akkor is, ha ők ezt szeretnék. Egyes csoportoknak az integráció folyamatából való kizárása sok nehézség okozója a nyugati demokráciák számára.

(D) Bevándorlók, akik meg vannak fosztva az állampolgárságra való jogtól: Szemben egyes csoportokkal, például az amishokkal, akik önkéntesen lemondtak állampolgári jogaikról, egyes bevándorlók soha nem kaptak alkalmat, hogy az új állam polgárai legyenek, akár azért, mert illegálisan jöttek az új állam területére (például az észak-afrikaiak Olaszországba), vagy azért, mert az országba egyetemistaként, vagy „meghívott munkásokként” érkeztek, azonban önkényesen ottmaradtak vízumuk lejártja után is (pl. a törökök Németországban, a mexikóiak Kaliforniában stb.). Egyes országokban ezek a személyek jelentős csoportot jelentenek, akik alkalmilag dolgoznak, általában „feketén”, és családot alapítanak azon tény ellenére, hogy nap mint nap ki vannak téve a kiutasítás veszélyének. Michael Walzer ezeket az embereket metoikoszoknak nevezi, kölcsönvéve azon lakosok ógörög nevét, akiknek nem volt szavazati joguk, és akik a társadalom peremén éltek.²⁴

A metoikoszok elsősorban állandó letelepedési engedélyt és állampolgárságot kérnek. Tartalmukban ezek a követelés megegyeznek a gazdasági bevándorlók követeléseivel.

A történelem során a nyugati demokráciák különféle válaszokat adtak ezekre a követelésekre. Egyes országok (különösen azok, amelyek a bevándorlók hagyományos menedékhelyei voltak), ha nem is nagy lelkesedéssel, de elfogadták ezeket a követeléseket. Azok a meghívott munkások, akik maradtak a vízumok lejártja után is, gyakran ki tudják harcolni, hogy kapjanak letelepedési engedélyt, emellett időnként amnesztiát hirdetnek az összes il-

²³ Erről bővebben l. Spinner, 1994.

²⁴ Walzer 1983.

legális bevándorlónak, amely lehetővé teszi ezen emberek integrálódását az új társadalomba.

Más országok azonban – különösen azok, amelyek nem tartják magukat hagyományos bevándorló országoknak – kitartóak a metoikoszok azon követeléseinek elvetésében, hogy integrálódhassanak a társadalomba. Valójában ezen országok némelyike teljesen zárt a (legális és illegális) bevándorlók előtt, és nincs sem törvényhozói, sem másféle infrastruktúrájuk a bevándorlók integrálására. Mi több, a metoikoszok, azaz azok a személyek, akik törvényt sértettek, hogy az országban maradhassanak, alacsonyabb rendű embereknek számítanak, akik nem méltóak rá, hogy az ország állampolgárai legyenek, ezért kiutasítják őket. Ehhez hozzá kell még adni azt a hagyományos xenofóbiát, amely például Svájcot, Németországot és Ausztriát jellemzi.

Az illegális bevándorlókkal szembeni korlátozó politika ezekben az országokban a „multikulturalizmus” értelmezésében is megmutatkozik – ez az értelmezés lényegesen különbözik attól, amely a hagyományos bevándorló országokat (Kanada, Egyesült Államok, Ausztrália) jellemzi. Németországban a kormány például nem engedélyezi az (illegális) török bevándorlók gyermekeinek, hogy német iskolába járjanak. Ehelyett ezek a gyermekek külön iskolákba járnak, általában török nyelvűbe, olyan program szerint, amely felkészíti őket a Törökországba való visszatérésre. Szemmel látható, hogy a „multikulturalizmusnak” ez a bevándorlók integrációját akadályozó felfogása inkább kifogás ezen csoportok kizárására a társadalomból. A metoikoszoknak tulajdonképpen a tudomásukra hozzák, hogy nem kívánatosak az új országban, és hogy haza kell menniük.

Manapság azonban kezdik belátni, hogy a „multikulturalizmus” ilyen felfogása a gyakorlatban nem ad meggyőző eredményeket, és erkölcsi szempontból megkérdőjelezhető. Tapasztalati adatok szerint a metoikoszok az új országban való néhány éves illegális tartózkodás után semmi áron nem akarnak visszatérni hazájukba, különösen, ha időközben családot alapítottak és gyermekeik születtek. Ettől a pillanattól kezdve, és minden kellemetlenség ellenére, amelyeknek ki vannak téve, az új országot a hazájukként élik meg. A gyermekeik számára ez az állam az egyetlen haza, amelyet ismernek.

Ez azt mutatja, hogy a bevándorlók önkéntes hazatérését célzó politika nem reális. Sokkal inkább veszélyes, mert olyan szociális csoportok létrejöttét eredményezi, amelyek teljességgel jogfosztottak, és ellenséges érzülettel viseltetnek az új állammal szemben. Az ilyen módon elszigetelt – és általában fajilag meghatározott – csoportok, különösen a bevándorlók második generációjában, ki vannak téve a bűnözésnek és különböző fundamentalista eszméknek, ami a faji ellentétek kiéleződéséhez, sőt, erőszakhoz is vezethet a társadalomban.

Az illegális bevándorlókkal szembeni korlátozó állami politika eredményeként létrejövő ellentétek és a társadalom destabilizálódása elkerülése végett egyre több nyugati demokrácia hirdeti amnesztiát az illegális bevándorlóknak, és serkenti a társadalomba való integrációjukat.

Ez a politika amellet, hogy bölcs, egyúttal erkölcsi szükségszerűség is. A liberális demokráciák eszméjével ellentétben áll, hogy azoknak az embereknek, akik meghatározott ideje az országban élnek, ne legyen joguk ezen ország állampolgáraivá válniuk. A liberális demokrácia azon szabályon nyugszik, hogy azoknak a polgároknak, akik egy adott politikai hatalom alatt élnek, jogukban áll részt is venni ezen hatalom megválasztásában. Egyébként a demokrácia kaszti rendszerré válna.²⁵

Amennyiben egy adott (demokratikus) ország nem egyezik az illegális bevándorlók integrálásának politikájával, az volna a becsületes, ha megszüntetné a vendégmunkásokkal kapcsolatos programjait, mert ezek az illegális bevándorlás legfőbb forrásai.

Egyesek szerint naiv az a feltételezés, hogy az állampolgárságra való jog automatikusan maga után vonja a metoikoszok integrálódását az új társadalomba. Néhány szerző szerint például a szegény észak-afrikai bevándorlók és Nyugat-Európa között

²⁵ Lásd Baubock 1994; Carens 1989; Walzer 1983.

akkorák a kulturális különbségek, hogy az észak-afrikaiak mindig is alacsonyabb osztályt fognak képezni ezekben az országokban, függetlenül a meghirdetett bevándorlási politikától.

A tapasztalati tények azonban nem támasztják alá ezt az álláspontot. Ha a bevándorlóknak bárhol is lehetővé tették az új társadalomba való integrációt, a kulturális különbségek nem gátolták az integrációjukat. Tekintsük akár a lengyelek tapasztalatait Franciaországban, a nigériaiakét Angliában, az irániakét Kanadában, a kínaiakét az Egyesült Államokban, vagy a vietnamiakét Ausztráliában, az integráció folyamata a hatalmas kulturális különbségek ellenére is mindenütt sikeresen halad. Sikeresen halad az integráció, függetlenül attól, hogy katolikusokról, protestánsokról, zsidókról, hindukról, szikhekről, buddhistákról vagy muzulmánokról van szó; függetlenül attól, hogy milyen arányt képviselnek az új állam lakosságában; hogy demokratikus, vagy nem demokratikus rendszerekből érkeztek-e; hogy magasan képzeltek, vagy írástudatlanok-e stb. Ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy az integráció mindenütt egyforma ütemben halad, de mutatja, hogy az integráció elkerülhetetlen, amennyiben a bevándorlók jogot kaptak rá, hogy az új állam állampolgárai legyenek.

Számos tanulmány rámutat, hogy az integráció sebességét és sikerességét meghatározó alapvető tényező nem a kulturális különbségek megléte, hanem az állam bevándorlási politikája, különösen az állandó tartózkodási engedély és az állampolgárság megszerzésére vonatkozó előírások.²⁶

Mindennek nem kellene a meglepetés erejével hatnia. Végül is a legális és illegális bevándorlók elvárásai között, de az új társadalomba való integrációban rendelkezésükre álló lehetőségek tekintetében is hatalmasak a különbségek. Hasonlóképpen annak az államnak is, amelybe be szeretnének vándorolni, egészen más a viszonyulása a legális bevándorlókhoz, mint az illegálisakhoz.

Az állampolgárság megszerzésére jogosult legális bevándorlót az új állam jövőbeli polgárának tekintik. Valójában a legális bevándorlók kiválasztásának a folyamatát az új állampolgárok kiválasztása folyamatának tekintik. Elvárják tőlük a tartós letelepedést, az állampolgárság megszerzését, hogy éljenek szavazati jogukkal, hogy legyenek gyermekeik, akik születésükkel ezen állam polgárai lesznek. A bevándorlóknak nyújtott pénzügyi és más segélyek különböző programjait (nyelvoktatás, munkára való képzés, pozitív diszkrimináció, etnikai és más olyan szervezetek pénzelése, akik segítenek a bevándorlók integrációjában stb.) bölcs befektetésnek tekintik, amelyek állandó letelepedésre és az állampolgárság felvételére serkentik a bevándorlókat.

A legális bevándorlókkal szemben a bevándorló országoknak nincs túl sok okuk az illegális bevándorlókba befektetni. Éppen ellenkezőleg, mindenki arra törekszik, hogy minél előbb megszabaduljon az ilyen bevándorlóktól, így egyáltalán nem csoda, hogy az illegális bevándorlók bujkálnak a kiutasítástól való állandó félelemben. Egyeseknek sikerül akár évekig bujkálni a rendőrségtől és a kormány illegális bevándorlással foglalkozó hivatalnokaitól, mindezzel azonban kizárják magukat a kormány integrációt serkentő programjaiból. Félnék gyermekeiket beírni az iskolába, és tekintettel arra, hogy illegálisan dolgoznak, nincs semmilyen lehetőségük munkavállalói jogaik érvényesítésére a munkáltatóik általi diszkrimináció esetén.

A liberális állam egyes posztmodern kritikussai szerint a kormánynak a bevándorlók integrációját serkentő programjai elnyomóak, tekintettel arra, hogy céljuk a különbségek csökkentése vagy megszüntetése a közös nemzeti identitás megteremtése céljából. Számomra azonban inkább úgy tűnik, hogy a metoikoszok problémája valójában azt mutatja, az ilyen integrációs programokból való kizárás tekinthető elnyomónak. Tény, hogy az integrációs nyomástól megkímélt metoikosz nehezen nevezhető diadalnak a liberális demokrácia alapelvei szempontjából. Az állampolgárság megszerzésének a lehetőségétől szintén függ, hogy a bevándorló milyen mértékben érdekelt az új államba való befektetésben. A

²⁶ Castles and Miller 1993.

legális bevándorlókkal szemben, akik érdekeltek abban, hogy befektessenek a nyelvtanulásba, a munkához szükséges képzés megszerzésében, a családalapításban, ház vásárlásában és a helyi közösségbe való integrációban, az illegális bevándorlók a kiutasítástól való állandó félelmükben nehezebben szánják el magukat a befektetésre.

Az integráció nem csupán a bevándorlók és a hatalom által hozott döntéseken múlik, hanem ki van téve a széles nyilvánosság álláspontjai és reakciói hatásainak is. Itt pedig ismét hatalmas szakadék tátong a legális és illegális bevándorlók megítélése között. Sok állampolgár elkeseredéssel tekint az illegális bevándorlókra, részben mert ők szegik meg a törvényeket, részben pedig mert ők azok, akik „soron kívül” jönnek – azaz elfoglalják a helyet az erre érdemesebb bevándorlóktól vagy menekültektől. Ezt az ellenségeskedést gyakran maga a hatalom is szítja, az illegális bevándorlókat az országra való fenyegetésként mutatva be.

A hatalom által gerjesztett ellenségeskedés az illegális bevándorlókkal szemben gyakran képmutató, mert a kormányok többsége tisztában van azzal, hogy gazdasága számára nélkülözhetetlen a nagy számú illegális bevándorló, és ezért szemet is huny felettük. Az illegális bevándorlást elítélő polgárok pedig több, mint elégedettek, mivel élvezhetik az olcsóbb élelmiszerek és szolgáltatások előnyeit, amit az illegális bevándorlók tesznek számukra lehetővé. Azokban az országokban, ahol a bevándorlók jövőbeli állampolgároknak vannak kiválasztva, a hatalom aktívan támogatja a bevándorlást, és bátorítja a nyilvánosságot, hogy a bevándorlókat mint jövőbeni állampolgárokat lássák. Egyes polgároknak persze meg fog maradni a legális bevándorlókkal szembeni előítélet, de a nyilvános retorika arra fogja buzdítani az embereket, hogy a bevándorlóknak a nemzeti fejlődés hasznos elemét lássák. Ezzel szemben azokban az országokban, ahol szemet hunynak az illegális bevándorlás felett, a hatalom arra buzdítja a polgárokat, hogy az illegális bevándorlókat fenyegetésnek lássák, ahelyett, hogy támogathatnák a bevándorlást és védnék a bevándorlók jogait.

Röviden: a honosítás jogával bíró legális bevándorlóknak megvan a lehetőségük és a támogatottságuk az integrációra, és a hatalom eme elvárásait bátorítja is a bevándorlás mint nemzeti érdek támogatásával. Az illegális bevándorlóknak ezzel szemben jóval kisebbek a lehetőségeik az integrációra, a hatalom pedig megbélyegzi őket, mint fenyegetést a nemzet ellen.

Az a kérdés tehát, hogy a bevándorlóknak van-e joguk ahhoz, hogy állampolgárok legyenek, nem triviális. Jelentős következményeket hordoz mind a bevándorlókra, mind pedig a társadalom egészére nézve. A liberális demokráciának pedig, akár jogszerűségből, akár saját érdekeiből kifolyólag, minden bevándorló számára lehetővé kell tegye, hogy állampolgárokká válhassanak.

(E) *Afro-amerikaiak*: végül arról a csoportról szólnunk, amely igen jelentős az etnikai csoportokat érintő jelenkori amerikai elmékedésekben, a feketékről („afro-amerikaiak”), akik a tizenharmadik és tizenkilencedik században Amerikába hurcolt afrikai rabszolgák leszármazottai. Amíg rabok voltak, a feketéket nem tekintették polgároknak, sőt „embereknek” sem, hanem egyszerűen a rabszolgatartó tulajdonának, hasonlóan az épületéhez és jószágához. Habár az 1860-as években eltörölték a rabszolgaságot, és a feketék állampolgári jogokat kaptak, továbbra is szegregációs törvényeknek voltak alávetve, amelyek alapján külön iskolába kellett járniuk, külön katonai egységekben kellett szolgálniuk, külön vagonokban utazhattak stb. Egészen századunk ötvenes-hatvanas éveig. Annak ellenére, hogy ezeket a diszkriminatív törvényeket eltörölték, számos jele van annak, hogy a feketék továbbra is alá vannak vetve egyfajta nem formális megkülönböztetésnek az elhelyezkedésnél, lakhely kiválasztásánál, s hogy aránytalanul sokan vannak az alsóbb néprétegekben és a szegénynegyedekben.

Az afro-amerikaiak egységesen viszonyulnak az amerikai nemzet létrehozása folyamatához. Történelmileg a metoikoszokhoz hasonlóan ki voltak re-

kesztve a nemzetből. A metoikoszokkal szemben náluk nem az volt a magyarázat, hogy egy másik nemzet tagjai, amelyhez vissza kellene térniük. Amerikában nem is igazán tekintik őket „idegeneknek” vagy „külföldieknek”, hiszen azóta vannak az Egyesült Államokban, mint a fehérek, és nincs külföldi állampolgárságuk sem. Ezzel szemben lényegében el lettek nemzetietlenítve – megvonták tőlük az amerikai nemzethez való tartozás jogát, miközben nem tekintik őket más nemzet részének sem.

Az afro-amerikaiak különböznek a többi nyugati etnokulturális csoporttól. Nem illenek bele az önkéntes bevándorlással kapcsolatos sémákba, nem csak azért, mert akaratuk ellenére, rabokként hozták őket Amerikába, hanem azért is, mert megakadályozták őket (és nem bátorították) a többségi kultúra intézményeihez való csatlakozásban (pl. a faji szegregáció; fajkeveredés-ellenes és az írástudás megszerzését tiltó törvények). Nem tekinthetők nemzeti kisebbségeknek sem, mert egyrészt nem Amerika az őshazájuk, másrészt pedig nincs közös nyelvük. Különböző afrikai kultúrákból érkeztek, különböző nyelveken beszéltek, és azok sem törekedtek az együtt maradásra, akiknek közös volt az etnikai származása. Éppen ellenkezőleg. Amerikába érkezésükkor az azonos kultúrából (sőt azonos családból) származó emberek is szétváltak. Emellett egyenjogúsításukig törvényileg tiltva volt kulturális struktúráik megújítása (pl. az egyházakon kívül minden más társulásuk illegális volt). Ebből kifolyólag az afro-amerikaiak helyzete lényegében egyedi.

Ezen összetett körülmények és a tragikus történelem fényében az afro-amerikaiak összetett, egyedi és haladó követeléscsomaggal álltak elő. Az ötvenes és hatvanas évek Egyesült Államok-béli polgárjogi mozgalmát sok vezetőjük lehetőségként élte meg a léketek számára az integráció bevándorló formájára, mégpedig a diszkriminációellenes törvények szigorúbb alkalmazásával. Azok az afro-amerikaiak, akik szkeptikusak voltak az integráció bevándorló formájával szemben, az ellentétes feladat felé fordultak: a feketék nemzetként való újradefiniálása és egyfajta fekete nacionalizmus meghirdetése irányában. Az afro-amerikaiak politikai mozgósításának jelenkori történelme áttekinthető e két vetélytárstervezet fényében.

Azonban egyikük sem realiztikus. Az évszázados rabság és szegregáció öröksége olyan akadályokat teremtett az integrációval szemben, amelyek nem jelentkeznek a bevándorlók esetében. Ennek eredményeként és a polgárjogi mozgalmak jogi győzelmei dacára a feketék aránytalanul a gazdasági létra alján maradnak, míg ugyanezen időszakban az újabb (nem fehér) bevándorlók (pl. az ázsiai amerikaiak) integrálódtak. A feketék területi szétszórtsága a nemzeti szeparatizmus lehetőségét tette hasonlóképpen irreálissá. Ha még létezne is közös nemzeti identitásuk, nem létezik olyan régió az Egyesült Államokban, ahol többséget alkotnának.

Ennek eredményeként egyre inkább elismerik, hogy elengedhetetlen egy *sui generis* hozzáállás kidolgozása az afro-amerikaiakhoz, amely több különféle intézkedést tartalmazna. Tartalmazhatna történelmi elégtételt a múltbeli igazságtalanságokért, külön segítséget az integrációhoz (pl. megerősítő akciók), szavatolt politikai részvétel (pl. a választási térkép átrajzolása olyan módon, hogy létrejöjjön fekete többségű körzet) és az önszerveződés különböző formáinak támogatása (pl. a történelmi „fekete” iskolák és a „fekete” szakirányú oktatás pénzügyi támogatása). Ezek a különféle követelések esetleg úgy tűnhetnek, mintha ellenkező irányokba mutatnának, mert egyesek az integráció megerősítését célozzák, míg mások mintha a szegregációt erősítenék, azonban mindegyikük válasz arra az összetett és ellentmondásos valóságra, amelyben maguk az afro-amerikaiak vannak. A hosszú távú cél az afro-amerikaiak integrálódása kell legyen az amerikai nemzetbe, de elfogadott az az álláspont, hogy ez egy hosszú folyamat, amely csak akkor valósítható meg, ha a feketék meglévő közösségei és intézményei kellőképpen megerősödtek. Rövid távon az elkülönülés és a színesség tudata nélkülözhetetlen a hosszú távú cél eléréséhez: az integrált és a „színre nem érő-

keny” társadalomhoz.²⁷

Nehéz pontosan meghatározni, hogy milyen alapelvek szerint kellene értékelni ezeket a követeléseket, amelyek rendre ellentmondásosak. Hasonlóan az egyéb csoportok többségéhez, tényezőkként kell Figyelembe venni az óvatosságot és az erkölcsöt. Talán az összes etnokulturális csoport közül az afro-amerikaiak kénytelenek a legtöbb igazságtalanságot elviselni, mind a történelmi sanyargatások, mind a mai helyzet tekintetében. Erkölcsi szempontból nézve sürgős kötelezettségünk azonosítani és megszüntetni ezeket az igazságtalanságokat. Sőt, a metoikoszokhoz hasonlóan a folyamatos kirekesztés eredményeként kifejlődött egy szeparatista és ellenzéki szubkultúra, amelyben a feketék még a „fehér” intézményeken belüli siker elérésének az ötletére is gyanakodva tekintenek. Egy ilyen szubkultúra létrejöttének hatalmasak a költségei: úgy a feketék számára, akik egyre inkább marginalizálódnak, a nyomorban és erőszakban való életre ítéltetnek, mint a társadalom egésze számára, az emberi erőforrások elherdálásán és a Faji összeütközések kiéleződésén keresztül. Az adott költségekre való tekintettel, óvatosan és morálisan kellene elfogadni a szükséges reformokat az ilyen helyzet kifejlődésének megakadályozása érdekében.

Ebben a részben öt etnokulturális csoport-típust tekintettem át, és igyekeztem rámutatni, milyen módon érthetők meg legjobban követeléseik, mint a többség nemzetépítésére adott válaszok. Minden csoport követeléseit Felfoghatók azon igazságtalanságok meghatározásaként, amelyeket a többségi nemzet kiépítése okozott nekik, és mint azon feltételek azonosításaként, amelyek között a többségi nemzet megszűnne igazságtalan lenni.

Amennyiben ezeket a különféle követeléseket megkíséreljük bevonni az etnokulturális igazság tágabb eszmerendszerébe, azt mondhatjuk, hogy a többségi nemzetépítés a liberális demokráciában a következő feltételek között legitím:

(a) nincsenek hosszú távon idegennek tekintett csoportok, amelyek Folyamatosan ki vannak rekesztve a nemzetből, mint a metoikoszok és a Faji-kaszi csoportok. Mindenkinek, aki az adott területen él, lehetőséget kell kapnia az állampolgárság megszerzésére és arra, hogy a nemzet egyenjogú tagja legyen, amennyiben ezt így óhajtja;

(b) a nemzethez tartozás Feltétele „gyenge” értelemben vett társadalmi-kulturális integráció legyen. ideértve elsősorban az intézményekbe való és a nyelvi integrációt, és nem a szokások egy csoportjának, vallási meggyőződések, illetve életstílusok elfogadása. A közös nyelven működő közös intézményekbe való integrációnak továbbra is a lehető legnagyobb teret kellene hagynia az egyéni és kollektív különbségek kifejezésére úgy a privát szférában mint nyilvánosan, a közintézményeket pedig úgy kell átalakítani, hogy alkalmazkodjanak a kisebbségek identitásához és szokásaihoz. Más szavakkal, a nemzeti identitás és a nemzeti integráció koncepciói plurálisak és toleránsak kell legyenek.

(c) a nemzeti kisebbségeknek engedélyezzék, hogy saját nemzetük építésével foglalkozzanak, és lehetővé kell nekik tenni, hogy különálló szocietális kultúrák maradjanak.

Történelmileg ez a három Feltétel ritkán jelentkezett a nyugati demokráciákban, azonban jól észrevehetően egyre nagyobb mértékben teszi magáévá őket a demokráciák többsége. Hasonlóképpen a nyugati politikaelméleten belül is Felfedezhető egy világos Fejlődési irányzat, amely egyre jobban megérti és megfogalmazza az etnokulturális igazság eme feltételeit.

Ezen öt csoport közül a bevándorlók és a nemzeti kisebbségek a legszámottevőbbek a nyugati államokban. és talán ennek eredményeként, a legsikeresebben is alkalmazkodtak. A liberális demokráciák az évek folyamán sok mindent megtanultak a különbözőség e két legelterjedtebb formájának alkalmaz-

²⁷ Az afro-amerikaiak státuszával és követeléseivel, és a liberális-demokratikus normákhoz való viszonyokról szóló hasznos vitákhoz lásd Spinner 1994, Gutmann and Appiah 1996.

kodásáról. A bevándorlás és a kisebbségi nacionalizmus továbbra is konfliktusokat keltenek és kihívást jelentenek a liberális demokráciák számára, azonban léteznek jól megalapozott normák, amelyek segítenek rendezni és kezelni ezeket a konfliktusokat. Ma olyan többnemzetiségű föderalizmusok és bevándorló multikulturalizmusok modelljeivel találkozhatunk, amelyeket kipróbáltak az idők folyamán, és amelyek viszonylagosan stabilnak és sikeresnek mutatkoztak. Más csoportok esetében azonban, mint például az afro-amerikaiak, gyakran jóval nagyobb a bizonytalanság és az egyet nem értés a kapcsolatok megtervezése tekintetében, azok a szempontok pedig, amelyeken alapulniuk kellene, még mindig a fejlődés folyamatában vannak.

IV. Az elmélet jelentősége a KKE országok számára

Az eddigiekben a nyugati demokráciákon belüli kisebbségi jogokkal kapcsolatos elméleti próbálkozások felszínes vázlatát adtam. Milyen mértékben bír -ha egyáltalán bír – jelentőséggel mindez azon kelet-és közép-európai konfliktusok szempontjából, amelyekről ebben a könyvben szó volt?

Egyértelműnek vélem, hogy a KKE-i országok új demokráciái a nemzetépítő állam modelljét követik. Ezek az országok nem neutrálisak etnokulturális szempontból, és nem is törekszenek erre, hanem aktívan bekapcsolódtak a nemzetépítésbe és a közös szocietális kultúra elterjesztésére az ország egész területén. A KKE-i országok eme „nemzetesítő” jellege egy hosszabb vita tárgyát képezi Pettai cikkében, és gyakori témája sok más cikknek is.

Ezen országok többségében a nyugati demokráciákéival megegyező eszközöket használnak a nemzetépítés folyamata során. A hivatalos nyelv politikájának a felhasználása a nemzetépítés meghirdetése céljából a témája a következő cikkeknek: Mitofanov (Lettország), Pettai (Észtország és Lettország) és Jaworski (Ukrajna); az egységes nemzeti oktatási rendszer létrehozásának kísérleteiről szóló cikkek: Strazzai (Macedónia), Tomova (Bulgária), Mitrofanov (Lettország); a bevándorlási és honosítási politika felhasználása a külön nemzeti identitás megóvása céljából képezi Antan és Tsilevich (Lettország és Észtország), Strazzaria (Macedónia), Zenda (Magyarország) és Gavrilova és Ossipova (Oroszország) cikkeinek a tárgyát.

Egyes nyugati kommentátorok ezeket a nemzetépítő politikákat bizonyítékként hozzák fel arra, hogy a KKE-i új demokráciák államai alapvetően különböznek a nyugati „polgári” nemzetektől. Azonban, amint azt láttuk, a nemzetépítés felhasználása önmagában nem inkompatibilis a nyugati liberális demokráciával. A liberális demokráciák azon törekvése, hogy kiszélesítsék azon intézmények körét, amelyek közös nyelven működnek az ország egész területén, és ezáltal létrejön a közös nemzeti identitás, részt vállaltak a nemzetépítés széleskörű kampányaiból. A liberális demokráciák, ahogy a nem liberálisak is, arra törekszenek, hogy a nyilvános területeknek kifejezetten „nemzeti” jelleget adjanak.

Mi különbözteti meg a liberális nemzetépítést a nem liberális nacionalizmustól? Ez egy érdekes – és nem kellőképpen tanulmányozott – kérdés. Kilenc olyan különbséget emelnék ki, amelyek mindegyikének van kisebbségi jogokat érintő vonatkozása. Ha a nacionalista mozgalmakat ezen kilenc dimenzióban vizsgáljuk, kellő betekintést nyerhetünk abba, hogy mennyire liberálisak. Ki kell emelni, hogy mind a kilenc szempont fokozat kérdése: a nacionalista mozgalmak többé vagy kevésbé liberálisak nemzetépítő terveikben, és nem „tisztán liberálisak” vagy „tisztán nem liberálisak”. Sőt egyes szempontok szerint lehetnek jobban liberálisak, míg mások szerint kevésbé liberálisak. Ez különben igaz úgy a nyugati demokráciákra, mint a KKE-i országokra, és a nem liberális nemzetépítés számtalan példája a nyugati demokráciák történelméből származik. A valós világ összes nacionalizmusa liberális és nem liberális elemek keveréke, bár a nem liberális elemek formái és mélysége igencsak különböző lehet.

(a) Az egyik különbség a nemzetépítés liberális és nem liberális formája között annak a kényszernek a mértékében van, amelyet a közös nemzeti identitás kinyilvánításához használnak. Hamis lenne azt állítani, hogy a liberális államok kizárólag önkéntes eszközöket alkalmaznak a nemzetépítés folyamatában. A történelem során a liberális államok időnként kényszerrel alkalmazták a nemzetépítés szolgálatában. Semmiféle önkéntesség nem volt a francia nyelv rákényszerítésében a bretonokra a forradalom után, illetve az angol nyelv rákényszerítésében a Chikanoszokra(?) az 1848-as Mexikó elleni háború után. Még ma is felfedezhetők a kényszer elemei a módszerben, ahogyan nyomást gyakorolnak a bevándorlókra (pl. teszteken keresztül), hogy integrálódjanak. Általában azonban igaz, hogy a liberális állam kevesebb büntetéssel és akadállyal nehezíti meg a domináns nemzeten kívül maradottak életét. Például ha egy liberális állam nem is biztosít eszközöket a kisebbségi nyelvű iskolák számára, nem valószínű, hogy megtiltana a magánfinanszírozású iskolák létrehozását.

(b) Ez érvényes a második különbségre is: a liberális államok szűkebben értelmezik a nyilvánosság azon területeit, ahol ki kell fejezni az uralkodó nemzeti identitást, és tágabban azt a „privát” szférát, ahol a különbségeket tolerálják. A parlamenti viták például a liberális államban kizárólag egy nyelven folyhatnak, azonban a liberális nem fogja megkövetelni, szemben néhány KKE-i országgal, hogy a választási plakátokat és szórólapokat kizárólag a többség nyelvén nyomtassák, vagy hogy az esküvői szertartások csak az uralkodó nyelven folyhassanak. A liberális demokráciák megkövetelhetik, hogy a kormány által előírt kötelező úrlapokat például a munkahelyi egészségügyi és biztonsági állapotokról a hivatalos nyelven töltsék ki, az azonban nem túl valószínű, hogy megkövetelik, hogy a szakszervezeti összejöveteleket a többség nyelvén tartsák meg.

(c) Harmadikként, a liberális demokráciák valószínűleg nem fogják betiltani az olyan beszédeket és politikai felhívásokat, amelyek kihívást jelentenek a nemzeti identitás kiváltságai számára. Nem fogják eltüntetni közfeladatok gyakorlásától azokat az embereket, akik a közszférának esetleg más jelleget szeretnének adni – esetleg egy második hivatalos nyelv használata által, vagy akár egy saját állam létrehozását célzó szecesszió útján. Az ilyen változások kezdeményezését nem tekintik a lojalitás hiányának, de ha esetleg annak is tartanak, nem képez kellő alapot a demokratikus jogok korlátozására.

(d) Negyedszer, a liberális államok általában a nemzeti közösség nyíltabb definíciójával rendelkeznek. A nemzethez tartozást nem korlátozzák azokra, akik egy meghatározott fajhoz, etnikumhoz vagy valláshoz tartoznak. Általánosabban elmondható, hogy mindenki, aki ezt akarja, csatlakozhat a nemzethez. Ha a liberális államok tiltják a kisebbségi nemzeti identitás kinyilvánítását – ahogyan ezt a franciák tették a baszkokkal – legalább lehetővé teszik, hogy a kisebbség az uralkodó nemzet teljes és egyenlő tagja legyen. Ha a franciák kényszerrel alkalmazták a baszkokkal szemben, az soha nem volt kérdéses, hogy a baszkok franciákká válhatnak. Ezzel szemben egyes országokban azokat, akik nem tartoznak a nemzethez, megakadályozzák abban, hogy az uralkodó nemzeti csoporthoz csatlakozzanak, de az is tilos számukra, hogy kifejezzék saját nemzeti identitásukat. A bolgár nacionalizmus napjainkban átalakulóban van, de a közelmúltig ahhoz, hogy valaki „igazi” bolgár legyen, bolgár vezetéknevével kellett rendelkeznie, bolgár etnikumúak leszármazottjának és a pravoszláv egyház tagjának kellett lennie, a bolgárt akcentus nélkül kellett beszélnie és bolgárosan kellett öltözködni. Értelemszerűen a Bulgáriában élő törököknek csekély esélyük volt rá, hogy befogadják őket a bolgár nemzet tagjai közé, még akkor is, ha integrálódni szerettek volna.

(e) A liberális államoknak, részben eme befogadói hozzáállásuk miatt is, enyhébbek a nemzeti identitással kapcsolatos alapfelfogásai. Mivel céljuk az, hogy különböző etnokulturális eredetű emberek számára lehetővé tegyék, hogy a nemzet teljes jogú és egyenlő tagjai legyenek, és hogy maximális teret engedjenek a személyes egyet nem értésnek, a felvétel feltételei viszonylag enyhék – például a nyelv megtanulása, részvétel az egységes közintézményekben, és esetleg annak kinyilvánítása, hogy hosszú távon hű-

ek maradnak a nemzethez. A nemzethez tartozás nem követeli meg a vezetéknevről, a vallásról, a hagyományokról vagy a rekreációs szokásokról stb. való lemondást.

Amennyire a liberális nemzetépítés feltételezi a nemzeti kultúra terjesztését az ország területén, annyira enyhe formája ez a kultúrának – amelyet „szocietális kultúrának” neveztem, és amely arra a közös nyelvre irányul, melyet a társadalmi intézmények széles körében használnak (iskolák, média, jog, gazdaság, hatalom stb.), de nem irányul közös vallási meggyőződésekre, családi szokásokra, személyes életstílusokra. Amint azt már korábban is megjegyeztem, a modern liberális demokráciákban a szocietális kultúrák szükségképpen plurálisak, magukba foglalva úgy a keresztényeket, mint a muzlimokat, zsidókat és ateistákat; heteroszexuálisukat és homoszexuálisukat; női szakembereket és hagyományos háziasszonyokat; konzervatívokat és szocialistákat. Ezzel szemben a nem liberális államokban a nemzeti identitás megszerzése általában a kulturális identitás keményebb formáját igényli, amely nem csak közös nyelvet és közintézményeket feltételez, de a vallás, a szertartások és életmódok elemeit is.

(f) Hatodszor, részben a kultúra fent említett jellege miatt is, kevésbé valószínű, hogy a liberális nemzetet a legnagyobb értéknek fogják tekinteni. A nem liberális nacionalizmusok gyakran a nemzetet szentségnek és olyan legfőbb értéknek látják, amelynek minden más alá van rendelve és annak eszköze (például a nőnek a „nemzet hordozója”-ként való definiálása). Ezzel szemben a liberális nacionalizmus a nemzeti identitás és kultúra tartalmának ritkítására törekszik, hogy ezáltal a társadalmi élet egyéb területeinek önálló fejlődése számára nagyobb tér maradjon – pl. a vallás, családi élet, egyéni életmódok, hobbi, karrier területei. Ezeket nem tekintik a megcélzott nemzeti nagyság vagy a nemzeti sors beteljesülése alávetettjeinek és eszközeinek. Éppen ellenkezőleg, belső és független értékekkel együtt fogadják el őket. Leginkább a nemzetet tekintik értékes eszköznek. A nemzet kiemelten értékes, de nem önmagában, hanem mert olyan keretet biztosít, amelyen belül olyan dolgokkal foglalkozhatunk, amelyek nekünk, egyéneknek fontosak – családdunkkal, vallásunkkal, hivatásunkkal, szórakozásunkkal és terveinkkel. Ahogy azt Jonathan Glover mondja, hasznos bölcsesség a liberális nacionalisták számára a következő: „A nemzethez mindig úgy viszonyulj, mint eszközhöz, és sohase úgy, mint célhoz.”

Természetesen még a liberális társadalomban is előfordul, hogy egyének a nemzetüket szentségnek látják, különösen, ha olyan valláshoz tartoznak, amely azt mondja nekik, hogy ők kiválasztott emberek, akik megegyeztek Istennel és akiknek nemzeti sorsát maga az Isten határozta meg. A liberális társadalom engedélyezi az ilyen álláspontok létezését és kifejezését a vallásszabadság részeként. Ez azonban nem az állam álláspontja, sem pedig az alkotmányé. és nem képezi a liberális nemzetépítés részét. Az egyház és állam szétválasztásával, a nemzeti identitás tartalmának megritkításával a liberalizmus megszabadítja vallási jellegétől a nemzetet, és más értékek önálló fejlődésének biztosít teret.

(g) Hetedszer, szintén a kultúra megritkítása és az etnikumba befogadó magatartás eredményeként, a liberális nemzeti kultúrák egyre inkább „kozmpolitákká” válnak. Azt nem állítom, hogy a liberális demokráciák polgárai elfogadják a kozmpolitizmus eszméjét. A kozmpolitizmus mint ideológia elveti a nacionalizmus minden formáját, és ellenáll az állam azon törekvéseinek, hogy védje a nemzeti identitásokat és kultúrákat. Ebben az értelemben a nyugati demokráciák polgárai nyilván nem „kozmpoliták”: éppen ellenkezőleg, többségük egyetért azzal, hogy az állam legitim feladata a külön nemzeti identitás kifejezése és védelme. Annak ellenére azonban, hogy a liberális állampolgárok hűségesek a liberális nemzetépítés elveihez és gyakorlatához, mindennapjaik ténylegesen egyre inkább kapcsolódnak a világ más részeinek eszméihez, gyakorlatához és termékeihez. A kultúrák eme kölcsönhatása elkerülhetetlen következménye a liberális szabadságoknak, az etnikumba befogadó magatartásnak és a hivatalos nemzeti kultúra megritkításának.

Más szavakkal, a liberális nemzetben a társadalmi kultúra nyílt és plurális, kölcsönvesz bármi értékest más kultúráktól, ezt belefoglalja saját gyakorlatába, és továbbadja a jövő generációinak. Sőt, mi több, a kultúrák e fajta kölcsönhatását jó dologként élik meg. A liberális nacionalisták elvetik az olyan kultúrát, amely a más kultúrákkal való kölcsönhatásban és a más kultúráktól való tanulásban fenyegetést látnak „tisztaságukra” és „integritásukra”, ahelyett, hogy önmaguk gazdagításának lehetőségeként tekintenének erre. Röviden, a liberális nacionalizmus a gyakorlatban kozmopolita igyekszik lenni abban az értelemben, hogy elfogadja a kultúrák kölcsönhatását, de elvetve azt a kozmopolita eszmét, amely tagadja, hogy az emberek szoros kapcsolatban vannak a saját nyelvi és kulturális közösségükkel.

A nem liberális nacionalizmus ezzel szemben gyakran céloz saját kultúrája „tisztaságának” vagy „hitelességének” védelmére a külső „megrontó” hatásokkal szemben. Azon állításuk, hogy nemzeti kultúrájuk „hitelességét” védik, gyakran hazugság, mert a nacionalizmus minden formája magába foglalja a hagyományos kultúrák átalakítását és modernizálását. Még abban az esetben is, ha csak igényt formál rá, a kulturális tisztaság és hitelesség védelme retorikájának xenofób következményei lehetnek mind a formális politikára (pl. „idegen” vallások terjesztésének tiltása; külföldiek földtulajdonlásának tiltása), mind pedig a nyilvános diskurzusban (pl. a helyi NGO-k bírálata, mivel együttműködnek a nemzetközi ügynökségekkel).

(h) Nyolcadszor, a liberális nemzetek kevésbé hajlamosak rá, hogy a nemzeti identitás kizárólagossága mellett kardoskodjanak. Lehet valaki igazi „kanadai” úgy, hogy közben önmagát az ír vagy vietnami nemzet tagjának is tartja. Az egyén nyilvánosan kifejezheti mindkét nemzeti identitást. Az ír származású kanadaiak ugyanúgy tisztelhetik az ír nemzeti jelképeket és ünnepelhetik az ír nemzeti ünnepeket, mint a kanadaiakat – nincs formális, sem pedig nem formális akadály az ír zászló kitűzésének a saját birtokon, vagy a Szt. Patrick-napi parádén való menetelésnek. Ezzel szemben a nem liberális nacionalizmusok kizárólagosak a nemzeti identitás felfogása tekintetében, és azt hirdetik, hogy a nemzet „igazi” tagjának lenni magától értetődően a más nemzeti identitásokról való lemondást jelenti. A különbségek itt is megmutatkoznak mind formális (pl. engedélyezett-e a kettős állampolgárság), mind pedig nem formális (pl. más nemzet himnuszának éneklését, vagy más nemzet zászlójának a kitűzését provokációnak vagy a lojalitás hiányának tekintik).

A kettős nemzetiség iránti ilyen tolerancia nyilvánvalóan a bevándorlók és a vegyes házasságból származó gyerekek esetében a legfontosabb. Mivel azonban az ezekben a kategóriákba tartozó emberek száma egyre nagyobb, fontos, hogy a nacionalista mozgalmak alkalmazkodjanak hozzájuk.

(i) Végezetül, a liberális államok hajlandóak voltak, legalábbis a közelmúltban, nyilvánosan elismerni azokat a kisebbségeket, amelyek kitartóan és demokratikusan kiálltak nemzeti különbözőségük mellett; s megosztani velük a közsférát. Szemben a forradalom utáni Franciaországgal vagy az Egyesült Államokkal 1848-ban, a liberális államok ma elismerik, hogy azok a területileg koncentrált csoportok, amelyek akaratuk ellenére kebelezettek be az államba, nem lehetnek, és nem is kell, hogy rá legyenek kényszerítve a többség akaratának elfogadására. Ha az olyan csoportok, mint a québeciek, katalánok, flamandok vagy skótok önmagukat különálló nemzetnek tekintik a tágabb országon belül, akkor nemzeti különbözőségüket el kell ismerni a közéletben és a nyilvános szimbólumok esetében, olyan dolgokon keresztül, mint a hivatalos nyelv státusza, az önkormányzatiságra való jog és az eltérő jogi hagyományaik elismerése. E kisebbségi nacionalizmusok elfogadásán keresztül az állam elfogadja, hogy egyfajta „többszempontú” állam, amelyről már korábban beszéltem.

E kilenc különbség egymással kapcsolatban áll,

és gyakran egymást erősíti. Lehetséges azonban, hogy egyes nemzeti mozgalmak bizonyos szempontból liberálisabbak. más szempontokból kevésbé azok, és tisztában kell lennünk ezekkel az árnyalatokkal. Továbbá fontos megvizsgálni e kilenc szempontot úgy a törvények és az alkotmány formális szintjén, mint a nyilvános diskurzusok és álláspontok nem formális szintjén. Lehetséges például egy olyan liberális alkotmány, amely a nők egyenjogúságát hirdeti, ezzel szemben pedig egy olyan nem liberális nyilvános diskurzus, amely arról beszél, hogy ha a nők élnek jogaikkal, ezzel elárulják a nemzet iránti kötelezettségeiket. Ehhez hasonlóan a liberális honosítási előírások együtt élhetnek egy olyan nem liberális diskurzussal, amely a bevándorlóktól és a vegyes házasságból származó gyerekektől meg kívánja vonni a „valódi” tagságot a nemzetben. A nem liberális, kizárólagos vagy diszkriminatív törvények eltörlése szemmel láthatóan az első lépés kell legyen, a nacionalizmus azonban csak azáltal válhat igazán liberálissá, ha kifejlődik a tolerancia széles körű kultúrája. A liberális nacionalizmus nem csak a jogi formalitásokban létezik, hanem az egyet nem értés és a különbözőség tiszteletben tartásának szintjén is, amely a polgárok mindennapos párbeszédeiben és kapcsolataiban nyilvánul meg.

Kétségtelen, hogy léteznek más szempontok is, amelyek alapján a liberális nemzetépítés különbözik a nem liberálistól. Mégis remélem, hogy már eleget mondtam annak bemutatása végett, hogy a probléma nem abban van, hogy az államok vajon részt vesznek-e a nemzetépítés folyamatában, hanem abban, hogy a nemzetépítés melyik módjáról van szó. Amíg a liberális államok fenntartják maguknak a jogot, hogy részleges nemzeti identitást hirdessenek meg, és azt megpróbálják elterjeszteni az ország területén, a nemzetépítés ilyen tervezetei feltételesek és önkorlátozóak lesznek.

A kisebbségeket nem a nemzeti területen levő természetellenes „foltoknak” tekintik, hanem teljes jogú állampolgároknak, akik érdekeinek kötelezően figyelmet kell szentelni, nem pedig pusztán azt méregetni, hogyan hatnak a túlsúlyban lévő nemzeti csoportra. Ez azt jelenti, hogy a nemzetépítés bármelyik programjában benne foglaltatik egy korlátozó kényszer is, mégpedig hogy tág teret kell hagynia a magánszférában meglévő különbségek kifejezésére, hogy lehetővé tegye a nem a nemzethez tartozóknak azt, hogy teljes és egyenjogú tagjaivá váljanak a nemzetnek, feltéve, hogy ők is így akarják, végül pedig meg kell egyezni a közsféra felosztásában azokban az esetekben, ha a nemzeti kisebbségek ragaszkodnak különbségük megőrzéséhez. A liberális demokrácia a fenti módok mindegyikén keresztül elveti azt a szemléletet, hogy az állam a túlsúlyban lévő nemzeti csoport tulajdona.

Egyes elemzők megpróbálták összefoglalni a liberális és nem liberális nacionalizmusok közötti különbséget úgy, hogy a „polgári” nacionalizmust szembeállították az „etnikai” nacionalizmussal. E gondolkodási szabvány szerint a polgári nacionalizmus a nemzethez tartozást a közös nyelven, kultúrán és etnikai származáson keresztül definiálja. Ez azonban nem tekinthető hasznos megkülönböztetésnek. A nemzetépítés még a legliberálisabb demokráciákban is túlmutat a politikai elvek terjesztésén. Magába foglalja úgy a közös nyelv, mint a nemzeti kultúra terjesztését. A liberális nemzetépítést nem a nyelvvel, kultúrával és nemzeti identitással való törődés teljes hiánya különbözteti meg a nem liberálistól, hanem a nemzeti kultúra tartalma, terjedelme és befogadó jellege, továbbá a hozzácsatlakozás módozatai. Sőt, mi több, nem csak egyféle megkülönböztetés létezik a liberális és nem liberális nacionalizmus között, és ezen megkülönböztetések mindegyike szintek kérdése. Ez alapján a valós világ nacionalizmusait nem sorolhatjuk pusztán a „liberális” és „nem liberális” kategóriákba. Sőt, a nacionalista mozgalmak az egyik skálán liberálisabbak lesznek, mint egy másikon.

Ez idáig KKE-ban a nemzetépítés jellemzően sűrűbb, kényszerűbb és kizárólagosabb, mint a nyugati demokráciákban, és ezáltal jóval nagyobb terhet ró a kisebbségekre, és nagyobb teret enged az igazságtalanságoknak. Ez még fontosabbá teszi, hogy a kisebbségi követeléseket ezen nemzetépítési módszerhez képest, és az erre adott válaszként értelmezzük.

Az e könyvben található esszéknek ez a visszatérő témája. Thompson például kiemeli, hogy a gagauzok követelése egyfajta „reaktív nacionalizmus”, mely a moldovai többség kemény nemzetépítő politikájának eredménye. Ehhez hasonlóan Tomova a bulgáriai törökök követeléseit taglalja a bolgár többségnek az asszimilációs nyomására adott válaszként. Általánosabban, ha a többség bármikor is egynemzetiségüként szeretné definiálni az államot, a kisebbségek hajlamosak olyan választ adni, amelyben követelik, hogy ismerjék el őket, mint „különálló társadalmat” vagy „államalkotó nemzetet”. Ezen folyamatot több írás is ábrázolja – pl. Pettai (Baltikum), Mihalikova (Szlovákia), Thompson (Moldávia) és Strazzari (Macedónia).

Mindezen esetekről elmondható, hogy a kisebbségek követelései nem szükségképpen bizonyítékai annak, hogy a kisebbségek erőszakossá és magabiztossá váltak, hanem tekinthetők védekezésnek is azokkal a fenyegetésekkel szemben, amelyeket a többség nemzetépítési módszerei jelentenek számukra. Ebben az értelemben a nyugati politikai gondolkodók által a kisebbségi követelések megértésére használt alapvető keret a legszélesebb körben alkalmazhatónak tűnik a KKE országok számára is. Azaz a kisebbségi jogokra a nemzetépítés folyamatában jelentkező potenciális igazságtalanságokra adott válaszként kellene tekintenünk.

Véleményem szerint lényeges továbbá a nyugati gondolkodók által felismert, az etnokulturális igazsággal kapcsolatos néhány alapelv is. A területileg koncentrált KKE-beli *nemzeti kisebbségek* követelései hasonlóak a nyugati nemzeti kisebbségek követeléseihöz, és valószínűnek tűnik, hogy hasonló elveket kell használnunk ezek értékeléséhez is. Ezen elvekkel összhangban a demokratikus országoknak el kellene fogadniuk a nemzeti kisebbségek nemzeti elismerésére és a nemzeti autonómiára vonatkozó követeléseit, amelyeken keresztül megmaradhatnak életképes és működőképes szociális kultúráknak, saját nyelvükön működő közintézményekkel.

Valóban, néhány, a kisebbségi nacionalizmusok kezelésére szolgáló nyugati mechanizmust, például a föderációt, KKE-ban is lehetne alkalmazni. Mivel a föderalizmus békét, szabadságot és fejlődést biztosított az olyan többnemzetiségű országokban, mint Spanyolország, Kanada, Nagy-Britannia, Belgium és Svájc, miért ne történne ugyanez Oroszországban, Macedóniában vagy Ukrajnában.

Ahogy azt több cikkben is megjegyezték, hatalmas ellenállás mutatkozik a KKE-i országokban a kisebbségi nacionalizmusok elismerésének alapelveivel, a föderalizmus sajátos formáival, illetve a kisebbségi autonómia más formáival szemben. Ezek az eszmék éppen olyan okokból váltanak ki ellenállást, amelyek miatt Nyugaton is elvetették őket: pl. félelem a lojalitás hiányától és a szeparatizmustól. A kisebbségi autonómiák azon elterjedt felfogása, miszerint is azok veszélyt jelentenek az állam biztonságára, bővebben Mihalikov, Thompson, Strazzari és Pettai cikkeiben vannak taglalva. A többnemzetiségű nyugati államok többsége ma mégis ellentétes hatást kiváltónak tekinti a kisebbségi nacionalizmusok elnyomására irányuló törekvéseket, míg a föderalizmusban a többnemzetiségű állam stabilizálásának útját látja. Talán az emberek KKE-ban egyszer majd elfogadják ezt a felfogást.

A többnemzetiségű föderalizmus elfogadása a KKE országokban azonban legalább két olyan tényezővel van megterhelve, amelyek nem jelentkeznek a nyugati országokban. Az első a csehszlovák, jugoszláv és szovjet kommunista rezsimek pseudo-föderalizmusának az öröksége. E föderációk fölépítése talán tartalmazott valamiféle hatalommegosztást a központi és a helyi hatalom között, a valóságban azonban a tényleges hatalom a kommunista párt kezében összpontosult. Eszerint a föderalizmus kommunista visszaélésekkel volt tarkított.

A második, és talán fontosabb szempont, hogy a KKE-i kisebbségek potenciálisan irredenták. Ez igen nagy különbség a nyugat-európai kisebbségekkel szemben, amelyeknek általában nincs szomszédos anyaállamuk, amellyel egyesülhetnének vagy újra egyesülhetnének. A katalánok, baszkok, skótok, flamandok időnként foglalkozhatnak a szecesszió gondolatával, azonban nem olyan módon, hogy egy olyan nagyobb államhoz csatlakozzanak, amelyhez etnikai kötelékekkel kapcsolódnak. Hasonlóképpen

Észak-Amerikában is idestova egy évszázada annak, hogy bárki komolyan foglalkozott volna annak gondolatával, hogy Puerto Rico újra Spanyolországhoz, vagy Québec újra Franciaországhoz csatlakozhatna. Az amerikai bennszülötteknek pedig még anyaországuk sincsen.

Ezzel szemben KKE-ban a legsúlyosabb etnikai konfliktusok jó részét olyan kisebbségek okozzák, amelyeknek van szomszédos anyaországuk. Ezekben az esetekben nem csak az a probléma, hogy a kisebbségek esetleg vágyakoznak az anyaországgal való újraegyesülés iránt, de annak lehetőségében is, hogy az anyaország esetleg politikailag, sőt katonailag is beavatkozhat „saját” nemzete „érdekeinek” védelmében. Mintaszerű példájának ennek az, hogyan biztatták a nácik a Csehszlovákiában élő német etnikumot, hogy tiltakozzanak a velük szemben alkalmazott bánásmód miatt, majd később ezen tiltakozásokat használták ki az invázió indokaként.

Sok KKE-beli ember attól tart, hogy ugyanez ma is bekövetkezhet. Valóban, ez a kérdés újra felmerül az írások többségében: a krími oroszokkal kapcsolatban (Jaworski taglalja), a Baltikum oroszjaival kapcsolatban (Pettai és Mitrofanov); a kazahsztáni és észak-kaukázusi orosz kozákokkal kapcsolatban (Opalski), a szlovákiai magyar etnikummal kapcsolatban (Mihalkova); a macedóniai albánokkal (Strazzari); az ukrainai románokkal (Jaworski) és a szerbekkel kapcsolatban Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban (Crnobrnja).

Egyes esetekben a kisebbségek talán szeretnék, hogy az anyaország kötelékébe tartozzanak. Ezt sejteti Jaworski az ukrainai románokkal kapcsolatban. Az anyaország beavatkozásának a veszélye azonban akkor is létezik, ha a kisebbségek önmagukban nem irredenták, és nem szeretnének csatlakozni, vagy újraegyesülni az anyaországgal. Például egyre több jel mutat arra, hogy mind több baltikumi orosz nemcsak az Oroszországgal való újraegyesülést veti el, hanem úgy érzi, hogy több minden köti a helyi lettekhez, mint az oroszországi oroszokhoz. Erre bizonyítékokat találhatunk Pettainál, Antanenál, Tsilevichnél és Mitrofanovnál. Ez mégsem szünteti meg annak a veszélyét, hogy az oroszországi nacionalisták az orosz kisebbség létezését a beavatkozás indokaként használják fel. Pettai jegyzi meg, hogy Oroszország továbbra is a baltikumi oroszok nevében beszél, és konfliktusos álláspontot képvisel ezekkel az országokkal szemben, még akkor is, ha a helyi oroszok nem fogadják el a moszkvai napirendet. Ehhez hasonlóan igen kevés ukrainai orosz (Krímen kívül) képzeletben azt, hogy ők Oroszország ötödik hadoszlopa, annak ellenére, hogy egyes moszkvai nacionalisták továbbra is azt tartják, hogy az orosz etnikumúaknak elsősorban Oroszország iránt kell lojalitást tanúsítaniuk.

Igen nehéz közös álláspontra jutni a helyi kisebbséggel akkor, ha az anyaország kitartóan napirenden tartja a kisebbség nevében való beszédet. A KKE legsúlyosabb etnikai konfliktusainak a többsége éppen az etnokulturális kisebbségnek, hazájának és anyaországának hármasságának körül forog. Ez a probléma nem vetődik föl sem Észak-Amerikában, sem pedig Nyugat-Európában, esetleg talán (bar elég különböző módon) Észak-Írországból. Ez az irredentizmusról való félelem szinte bizonyosan ellenállást fog kifejteni a többnemzetiségű föderalizmussal szemben KKE-ban.

Továbbra sem világos számomra, melyek a kisebbségi nacionalizmusok kezelésének alternatív módszerei. Annak ellenére, hogy a könyvben található cikkek a többnemzetiségű nacionalizmusokkal szembeni ellenállásról szólnak, nem találunk bennük világosan kifejtett alternatív modellt a nemzeti kisebbségek alkalmazkodására. Ahogyan azt Mihalkova megjegyzi, annak ellenére, hogy a többségi szlovákok elvetik a magyarok számára adandó helyi autonómia ötletét, alternatívaként nem nyújtanak semmiféle „összefüggő jövőképet”. 0 éppen az etnokulturális igazság bármilyen hosszú távú tervezetének a hiányát tartja a „legnagyobb problémának” a többség/kisebbség vonatkozásában Szlovákiában.

Mi a helyzet a bevándorlók-metóikoszok etnokulturális igazságával? Vajon használható-e a bevándorlók integrációjának nyugati modellje KKE-ban? A KKE-i országokba újonnan érkezett bevándorlókat jövőbeli állampolgároknak kell-e tekin-

teni, és a nemzeti identitás felfogását „fel kellene-e hígítani” úgy, hogy lehetővé tegye a bevándorlóknak, hogy megtartsák és kifejezzék saját etnikai identitásukat, és ezzel egyidejűleg integrálódjanak a nemzetbe?

Két elterjedt megjegyzés van ezen minta KKE-beli elfogadásával kapcsolatban. Az első szerint maga a bevándorlók integrálódásának az eszméje egyedül az Újvilág országaiban valósítható meg, ahol a bevándorlás része a nemzet létrejötté mítoszának, de nem működhet az Óvilág régóta létező nemzeteiben. A másik megjegyzés szerint ma a letelepedni vágyók elsősorban menekültek, nem pedig bevándorlók, ami a bevándorlás egész eszméjét összetette teszi. Ezek természetesen helyénvaló megjegyzések, bár véleményem szerint gyakran eltúlzottak.

Az az elmélet, hogy a bevándorlók integrációja csak az Újvilág hagyományos bevándorló államaiban történhet meg, gyakran hallható nemcsak KKE-ban, de Nyugat-Európában is. E szemlélet szerint az alapvető különbség nem a nyugati demokráciák és KKE között van, hanem a az Újvilág és az Óvilág demokráciái között. A bevándorlók integrációjának észak-amerikai/ausztrál modellje nem működhet az Óvilágban, mondják, mert az európai nemzetek/államok jóval régebbiek, így etnikailag és kulturálisan jóval homogénebbek az Újvilág országainál. A bevándorlás az Újvilág országainak egyik alapító mítosza, amely előzékeny környezetet biztosít a bevándorlók újabb hullámainak, akik új nemzetet választottak maguknak. Az európai országok ezzel szemben a közös eredet mítoszában alapulnak, és azon, hogy a közös eredet meghatározza a közös sorsot is. E szemlélet szerint jöhetnek ugyan bevándorlók a nemzeti területre, azonban nem válhatnak soha a nemzet tagjaivá.

Ez a szemlélet engem nem győzött meg. Sok jel vall arra, hogy az integrálódást célzó bevándorlási politika Európában is működőképes lehet. Végül is egyes nyugat-európai országok a bevándorlókat mint jövőbeli állampolgáraikat látják (pl. Franciaország és Nagy-Britannia), és éppen ezek azok az országok, ahova sikeresen integrálódtak a bevándorlók. Ha ez működik Franciaországban, miért ne működne máshol is Európában.

Fordítva pedig, az Újvilág sok országának sikere a bevándorlók integrálását illetően nincs semmiféle kapcsolatban „alapítói mítoszaikkal”. Egyedül az Egyesült Államok alapszik valóban a bevándorlás eszméjén. Az Újvilág egyéb országainak a többsége olyan mítoszon alapul, hogy azok kihelyezett gyarmatok, amelyek az Óvilág kultúráját reprodukálják az új országban. Az olyan országok, mint Kanada vagy Ausztrália azt célozták meg, hogy minél inkább britek legyenek, azaz lehetőleg minél inkább protestánsok és fehérek. A nem brit országokból való nagyobb mértékű bevándorlás ez alapján nem régóta jelentkező folyamat, és viszonylag újabb jelenség az Egyesült Államokkal összevetve. Valóban, egészen a hatvanas évekig Ausztrália „Fehér Ausztraliaként” határozta meg önmagát, és arra törekedett, hogy „britebb legyen a briteknél”.

Az mégis tény, hogy az, hogy Ausztrália nem a bevándorlás iránti nyitottság mítoszában alapul, nem akadályozta meg az újonnan érkezettek integrációjában. Éppen ellenkezőleg, viszonylag rövid idő alatt újra definiálta önmagát: monokulturális brit országból többnemzetiségű „ázsiai” országgá. Ma egy főre számítva több bevándorlót fogad a világ bármelyik másik országánál, akik között a többség nem fehér és nem keresztény. Annak ellenére, hogy Ausztrália a brit gyarmati telep mítoszában jött létre, nem pedig a multietnikus migráció mítoszában, most mégis nagyon szorosán követi az olyan régebbi bevándorlós országok modelljét, mint amilyen az Egyesült Államok.

Nyilvánvaló, hogy a bevándorlók integrációjának ez a módja, dacára a kirekesztés korábbi gyakorlatának, működött a különböző országokban. Ha Ausztrália, mint a brit kulturális birodalom utolsó bástyája elfogadta ezt a modellt, és biztosította a működését, akkor miért nem tették meg ugyanezt az Óvilág országai? Valójában ez az, amit Svédország megtett a közelmúltban. Teret engedett egy olyan honosítási és multikulturális politikának, amely észrevehetően hasonlít a régebbi bevándorló országok politikájához, és bátorította az újonnan érkezetteket, hogy érezzék magukat jövőbeli állampolgárok-

nak, Ha Svédország, etnikailag az egyik leghomogénebb ország, amelyet kivételes összetartó erő jellemez, alkalmazni tudott egy ilyen politikát, és biztosította a működését, miért nem tette meg ugyanezt Németország, Olaszország, Ukrajna vagy Magyarország?

Az Új/Óvilág kettősége túlságosan durva ahhoz, hogy hasznos legyen az etnikai pluralizmus kihívásainak kérdéskörében. Természetesen vannak különbségek az Új- és az Óvilág országai között, ezek azonban gyakrabban kisebbek, mint az Új- és Óvilág országainak típusai közötti különbségek. Az Újvilág kisebbségei, igényeik és szándékaik tekintetében, teljesen különböznek az Újvilág bevándorlói csoportjaitól, azonban igen hasonlóak az Óvilág kisebbségeihez. A kanadai Québec lakosai több hasonlatosságot mutatnak a spanyolországi katalánokkal vagy a romániai magyarokkal, mint a frissen Kanadába érkezett bevándorlókkal. Ugyanez az etnokulturális pluralizmus más kategóriáira is elmondható, a svédországi lappok igen kis mértékben hasonlóak a svédországi bevándorlókhoz, míg közöttük és Észak-Amerika vagy Szibéria bennszülött lakossága között nagy mértékű a hasonlatosság. Az USA-beli illegális bevándorlók nem hasonlítanak az USA bevándorló-állampolgáraihoz szociális, politikai és gazdasági helyzet szempontjából, de sok közös jellemzőjük van a hollandiai illegális bevándorlókkal stb.

Mindebből kifolyólag nem látom okát annak, hogy az integráció nyugati modellje ne lenne alkalmazható a KKE-i országokban.²⁸ A KKE országokban mégis léteznek bonyolító tényezők a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban, amelyek megnehezítik e modellek alkalmazását. A KKE országokban élő áttelepülési vágyók legnagyobb része ma olyan menekült, aki menedéket szeretne kapni, és nem önkéntes bevándorló, aki a bevándorlási politika hatálya alá esne. Ez a tény pedig kérdéseket vet fel a bevándorlási politika céljait illetően. A nyugati demokráciák természetesen szintén fogadnak be menekülteket, azonban ott megvan a lehetőség, hogy a menekülteket teljes mértékben úgy kezeljék, mint a bevándorlókat. Történelmi távlatokban a menekültekkel szembeni bánásmód a polgári életbe való visszatérésük tekintetében a legtöbb nyugati demokráciában szinte azonos volt a bevándorlókkal szembeni bánásmóddal. Az állam és a közvélemény elvárta, hogy a bevándorlókhoz hasonlóan a menekültek is tartósan telepedjenek le, és hogy vegyék föl az új ország állampolgárságát. Ezen elvárás a gyakorlatból eredt.

Ahogy azt Zenda megjegyzi, a helyzet változó félben van, különösen Nyugat-Európában, ahol számos ország inkább az „időszakos kedvezmények” nyújtására törekszik a tartós letelepedés helyett. A legnagyobb nyugati bevándorló államokban megmaradt az elvárás aziránt, hogy a menekültek folyamatosan fognak letelepedni és felvenni az állampolgárságot. Egyik oka annak, hogy ez lehetséges, abban keresendő, hogy a nyugati demokráciákba kis számban, és általában nagy távolságról érkeznek a menekültek. Emiatt könnyebben integrálhatók, és nehezebben térhetnek vissza korábbi hazájukba. Ezzel szemben a KKE országokba a menekültek nagy számban érkeznek, általában közletről. Ami nehezíti integrációjukat, és csökkenti a visszatérés lehetőségét.

Ilyen körülmények között nem teljesen világos, hogy az áttelepülőtől az integrálódást kell-e elvárni, vagy legalábbis bátorítani kell-e őket ez irányban, esetleg a legjobb addig menedéket biztosítani nekik, amíg nem javul a helyzet országukban. Az integráció bátorítása és az időszakos pártfogás közötti konfliktusról részletesen Gavrilov (Oroszország), Zenda (Magyarország) és Crnobrnja (Jugoszlávia) munkáiban találkozhatunk.

Zenda és Crnobrnja egyaránt azt sugallják, hogy a KKE országok menekültpolitikájában az időszakos

²⁸ Meg kell jegyezni, hogy az Új- és Óvilág szembeállítását gyakran használták képmutatón és önlegitimációs célokból az Atlanti-óceán mindkét partján. Az amerikaiak az „Újvilág” elnevezést a bennszülöttek jogainak, sőt, mi több, a létezésének a tagadására használták. Észak- és Dél-Amerika országai folyamatosan hangoztatták azon érvrendszerüket, előbb a Népszövetségben, majd az Egyesült Nemzetek Szervezetében, hogy mint bevándorló országoknak nincs „kisebbségük”, és így a kisebbségekről szóló nemzetközi egyezmények előírásai nem alkalmazhatók Amerikában. Ez a téves hozzáállás az európai gyarmatosítók azon rasszista hozzáállásában gyökerezik, hogy a bennszülöttek nem tekinthetők emberi lényeknek, ugyanakkor arra is felhasználták, hogy semmibe vegyék olyan őslakos népek jogait, akiket erőszakkal gyarmatosítottak (pl. a Puerto Rico-iak).

pártfogás a domináns cél. Azonban éppen itt lehetséges, hogy a KKE-i országok fokozatosan közelítsenek az integráció nyugati modelljéhez, kivéve azt az esetet, ha nyilvánvaló, hogy a menekültek rövidesen visszatérnek hazájukba. Nagyszámú esetben a menekültek néhány év alatt megvetik a lábukat az új országban, és idővel ez az új ország új hazájukká válhat. A török eredetű külföldi munkásokhoz hasonlóan bízhatnak abban, hogy haza fognak térni. Ha azonban túl sokáig maradnak, ezzel együtt munkát kapnak és családjuk is lesz az új országban, akkor nem túlzottan valószínű, hogy el fogják hagyni az új országot. Ilyen esetekben az egyetlen helyénvaló és tartós megoldás a társadalomba való integrálódásuk lehetővé tétele és támogatása. Ez az egyetlen lehetőség arra, hogy elkerüljék azokat az igazságtalanságokat és konfliktusokat, amelyek az idegenek kirekesztéséből származnak. Gavrilova és Ossipov azt sugallják, hogy ez a politika ugyan nem mentes a kirekesztődés veszélyeitől, de lehetővé teszi, hogy az adott ország a legnagyobb mértékben éljen a menekültekben rejlő képzettségi és szakmai lehetőségekkel, hogy ilyenformán azok inkább előnyt, mintsem hátrányt jelentsenek számára.

Két széles kategória, a nemzeti kisebbségek és a bevándorlók kategóriájának megtárgyalásával azt a véleményemet próbáltam kifejezni, hogy a nyugati demokráciákban használt elvek esetleg alkalmazhatóak KKE-ban is, bár az nyilvánvaló, hogy tényleges megvalósításuk jóval nehezebb.

Léteznek azonban más helyzetek is, amelyeknek nem létezik megfelelője a nyugati demokráciákban. Ezek esetében a Nyugat nem rendelkezik használható modellekkel vagy elvekkel. Lássunk közülük négyet:

a) Cigányok (romák): nem hasonlók sem a bevándorlókhoz, sem pedig a nemzeti kisebbségekhez, mivel az ő „hazájuk” ott van mindenütt, és sehol sincsen. A KKE országok egyes gondolkodói úgy vélik, hogy az afro-amerikaiak helyzete párhuzamos az övékkel, mivel az ő esetükben sem beszélhetünk területi koncentrációról, és függetlenül attól, hogy hol élnek, mindenütt a szociális ranglétra legalsó fokán helyezkednek el. Ahogy azt Mihalikova kiemeli, abban a tekintetben is megosztottak, hogy az integrációt keresik-e a legrövidebb időn belül, vagy pedig el szeretnék magukat ismertetni mint önálló kultúrát. Számot tarthat tehát érdeklődésünkre annak taglalása, hogy a feketék irányában alkalmazott amerikai állami politika vajon megfelelő-e a romák számára is (például megerősítő akció). Mivel azonban ez a politika nem volt túlzottan sikeres a feketék helyzetének javítása tekintetében, nem világos, hogy számíthatunk-e rá, hogy pozitív kimenetele lesz a romák esetében.

A feketék helyzete azonban ténylegesen is különbözik a romákétól. Nincs saját nyelvük, és mindig is amerikai közösségekben éltek. A megkülönböztetés ellenére (valójában részben a szegregáció ellenére is) a feketék ki tudták építeni messze ható szociális intézményeiket, ide értve a college-okát és egyetemeket is. Az elkülönített intézmények létjogosultságát sok fekete fenntartással fogadja, mivel ezek a feketéknek a fehérek intézményeiből való kizárásával jöttek létre. Az mindenképpen tény, hogy a rabszolgaság vége óta a feketéknek teljes intézményrendszerük és korszerű intézményeik vannak, amelyek hiányoznak a romák esetében.

b) Oroszok Oroszország közvetlen szomszédságában: Gavrilov alapján a háború után sok orosz elhagyta Oroszországot, hogy a Szovjetunió más részeire, illetve Oroszország azon részeire települjön, ahol az oroszok kisebbséget képeztek az összlakossághoz képest. Ezek a háború utáni orosz betelepülők, ahogy azt Pettai és Jaworski állítják, nem tartották magukat „kisebbségeknek” vagy „bevándorlóknak”. Éppen ellenkezőleg, abból indultak ki, hogy egyazon országon belül változtatják meg tartózkodási helyüket, ahol az oroszok a lakosság többségét jelentik. Ezzel összhangban arra számítottak, hogy orosz nyelvű szolgáltatások és intézmények várják őket Szovjetunió bármelyik részén.

Ma azonban azzal kell szembesülniük, hogy kisebbségeké váltak az új független államokban. Mivel egyre inkább elfogadják aényt, hogy ők „kisebbség”, nem tekintik magukat bevándorolt kisebbségnek. Inkább hajlamosak elvárni olyan teljes orosz

nyelvű intézmények meglétét, amelyekhez hozzászórtak. Ezzel összhangban a jogok olyan formáit keresik, amelyek a nemzeti kisebbségekre jellemzőek, nem csak állampolgárságot, de a folyamatos egzisztencia feltételeit is; különálló iskolák, intézmények és helyi önkormányzatok alapításának a lehetőségét.

A domináns társadalom egyes tagjai ezeket a betelepülőket elsősorban olyan illegális bevándorlóknak tekintik, akiknek elsősorban azért nincs joguk az intézményekbe való bekerülésre, mert a Vörös Hadsereg katonai megszállása eredményeként érkeztek. Mint illegális bevándorlóknak, a legjobb esetben is legfeljebb az állampolgársághoz van joguk, de csakis lojalitásuk és integrációs szándékuk bizonyítása után (például a helyi nyelv megtanulásával). A legrosszabb esetben folyamatosan megvonják tőlük a legális letelepedésre és az állampolgárságra való jogot, ahogy ez más országokban történik az illegális bevándorlókkal, mégpedig annak a lehetősége miatt, mert azok esetleg vissza fognak térni hazájukba. Ez valójában a lettországi és észtországi nacionalisták által kifejezett remény.

Nehéz ennél nagyobb ellentétet elképzelni a dolgok meglátását illetően. Az oroszok nagy hévvel tagadják, hogy ők illegális bevándorlók lennének, mivel a betelepülésük nem csak a Szovjetunió keretei között volt legális, de a nemzetközi jog alapján is, amely biztosítja az egy országon belüli szabad helyváltoztatás jogát. (Fontos megjegyezni, hogy számos állam elismerte a Szovjetuniót, és az ENSZ Alapokmánya szerint az oroszok alapvető joga volt a letelepedés bármelyik szovjet köztársaság területén). Ők nem tekintik magukat bevándorlóknak, mert elvárták és biztosak voltak benne, hogy teljes körű orosz nyelvű intézményrendszerük lesz akárhol a Szovjetunióban, és hangsúlyozzák, hogy nem települtek volna át a közvetlen szomszédságba e biztonságérzet hiányában.

Ezen látásmódbeli különbség ellenére vannak jelei annak, hogy a két fél közelíteni fog egy olyasvalami felé, ami az integráció bevándorló modelljéhez hasonlít. A nacionalisták kénytelenek lesznek lemondani reményükről, hogy a teljes jogú állampolgárság megtagadásával kivándorlásra tudják sarkallni az oroszokat. Ahogyan a nyugat-európai idegenek esetében is, itt is be kell látni, hogy az oroszok maradni fognak. Antane és Tsilevich állítása szerint a lettországi oroszoknak csak egy töredéke tervezi a visszatérést, még abban az esetben is maradni szándékoznak, ha nem sikerül megkapniuk az állampolgárságot.

Ezek alapján az észtországi és lettországi nacionalisták kénytelenek beletörödni, igaz, akarataik ellenére, annak elfogadásába, hogy az oroszoknak fel kell ajánlani az állampolgárság megszerzésének a lehetőségét, és esélyt kell adni az integrációra. A Baltikum országaiban azonban nincs meg a jó szándék arra, hogy az oroszokat kisebbségként kezeljék és folytatódik az orosz nyelvű intézmények leépítése. A nacionalisták most abban reménykednek, hogy az oroszok bevándorlóként fogják megélni magukat, és elfogadják a lett, illetve az észti társadalomba való be-integrálódást, annak ellenére, hogy a Baltikumba érkezésükkor másképpen határozták meg önmagukat. Pettai észrevétele alapján, úgy tűnik, hogy egyre több orosz fogadja el ezt az újra meghatározást, igaz, hogy akarata ellenére, amennyiben úgy vélik, hogy ez a legjobb út saját és gyerekeik integrációjához. Az orosz betelepülők nem tekintik magukat bevándorlóknak, a társadalom nem is kezeli őket jövődöbéli állampolgárokként, a bevándorló modell talán mégis stabil megoldásként működhet.

c) Krími tatárok: Elfogadták a „bennszülött lakosság” meghatározást, és fel is lépnek a nemzetközi fórumok előtt ezen státusz elismerése végett. Véleményem szerint ez a „bennszülött lakosság” kifejezés nem helyénvaló alkalmazása. Általában az különbözteti meg a kisebbségeket a bennszülöttektől, hogy míg az előbbieket európai államok létrehozásának résztvevői, igaz, hogy egyúttal vesztesei is voltak, az utóbbiakat egészen a közelmúltig teljes mértékben kizárták ezekből a folyamatokból, és így megmaradtak premodern életformáik között, egészen századunkig. Míg a nemzeti kisebbségek létre szerették volna hozni saját államukat, de alulmaradtak a politikai hatalomért vívott harcban, a bennszülött la-

kosság az európai államok rendszerein kívül létezett. A katalánok és Québec lakói nemzeti kisebbségek, míg a lappok és inuitok bennszülött lakosságnak tekintendők.

Ha ezt az irányvonalat követjük, úgy a krími tatárok közelebb állnak a nemzeti kisebbséghez, mint a bennszülött lakossághoz. A Tatár Kánság aktív részese volt a modern európai politikának, és ha az erőviszonyok akár kis mértékben is elmozdultak volna, könnyen megtörténhetett volna, hogy ma a tatárok önálló európai államukban élhetnének. A tatárok azonban vesztek, és ma olyan problémákkal szembesülnek, mint a többi nemzeti kisebbség, pl. jogokért harcolnak a nyelvhasználat és az önkormányzati formák terén, hogy fel tudjanak lépni a nemzetépítéssel létrejövő többséggel szemben.

Mindez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, legalábbis bizonyos definíciók alapján, hogy a tatárok „bennszülöttként” határozzák meg magukat. A bennszülötteknek nem létezik általános definíciója, és közülük a legtágabb magába foglalhatná a tatárokat is. A szóhasználatától függetlenül nekem mégis úgy tűnik, hogy a tatárok alapvetően különböznek a nyugati bennszülöttek többségétől. Helyzetüket nem az teszi különlegessé, hogy bennszülöttek (nem bennszülöttek többé, vagy kevésbé, mint a kárpátaljai magyarok), hanem hogy teljes és kíméletlen deportálás áldozatai voltak a II. világháború során. Ez azonban a tatárokat nem csak a többi nyugati kisebbségtől, de a bennszülöttektől is megkülönbözteti. A félreértések elkerülése végett, más bennszülöttek is ki voltak téve erőszakos kitelepítésnek, és gyakran hasonló okokból: a nemzeti biztonság miatt. Ezek az áttelepítések azonban olyan régen történtek, hogy senki nem gondol a visszatérésre (cseroki indiánok az USA-ban), illetve megvan a visszatérés lehetősége, mert a bennszülött lakosság távollétében senki sem népesítette be a területet (inuitok Észak-Kanadában). A tatárok deportálása nem régen történt, így nem lehetetlen a visszatérés lehetősége, azonban a tatárok földjei és birtokai időközben mások kezébe kerültek, akik Krímben az egyedüli lehetséges hazájukat látják.

A tatárok egy olyan különleges problémával szembesülnek, amely a deportálásban és a történelmi igazságtalanság jóvátételében nyilvánul meg. Tudomásom szerint Nyugaton erre a kérdésre sem elméletben, sem pedig gyakorlatban nem létezik válasz.

d) Kozákok: elfogadták a „nemzetként” való besorolásukat, és Oroszország azon területein, illetve a közvetlen szomszédságban, ahol többséget képeznek, jellegzetes nacionalista követelésekkel álltak elő a területi önrendelkezés tekintetében. Opalski szerint azonban sok meglepő tényező létezik a tekintetben, hogy milyen módon tekintenek önmagukra, mint nemzetre. Az évszázadok során ugyanis katonai kasztot alkottak az orosz nemzeten belül, az orosz birodalom egész területén jelen voltak, és nem olyan különálló nemzetként jelentkeztek, amely saját, az orosz néptől különálló területen vert gyökeret. Még ma is az „autentikus” orosz létezés hordozóinak és az orosz nemzeti kultúra védelmezőinek tekintik magukat a nem szláv népek hatásával és fenyegetéseivel szemben. Észrevehető a visszásság aközött, hogy megpróbálják megóvni az orosz nemzeti kultúrát, és mégis el szeretnének különülni az orosz kultúrától mind politikai, mind pedig területi szempontból. Tudathasadásos az a módszer is, ahogy eldöntik, ki a kozák; egyszer a hangsúlyt az oroszoktól eltérő származásra helyezik, máskor az oroszokat és kozákokat elválasztó vonal szinte láthatatlanná válik.

Annak ellenére, hogy a kozákok területi autonómiára és hazájuk elismerésére törekszenek, nincs a volt Szovjetunióknak olyan régiója, ahol többséget képeznének. Így a „Kozák Köztársaság” eszméje irreális.

Figyelembe véve nemzetiségük meghatározásának nehézségeit, és a területi koncentráció hiányát, a kozákok politikai energiájuknak nagy részét nem annyira a nemzeti önmeghatározásra fordítják, hanem két másik, inkább elérhető cél megvalósítására: a) a kommunista elnyomás évtizedei után a kozák identitás „rehabilitációja” és hivatalos elismerése, továbbá tulajdonuk visszaszolgáltatása és a hatalom-fosztás jóvátétele; b) csoport-specifikus jogok megszerzése vagy visszaszerzése az olyan mérvadó orosz

intézményekben, mint a hadsereg, a gazdaság vagy a képviselőház. Ezek a jogok adókölcönöket, szavatolt politikai képviseletet és hozzájárulást feltételeznek a hadseregbeli program támogatásához.

E két cél sokkal inkább illik a kozákok pillanatnyi helyzetéhez, akik ma visszafordíthatatlanul betagozódtak a többségi orosz nemzetbe. Az mégsem valószínű, hogy a kozákok a közeljövőben lemondanak a nemzeti retorikáról, és ezzel összhangban nem világos, hogy az említett rehabilitációkat és elismeréseket nem fogják-e a szeparatizmus messzebbre mutató formáihoz vezető lépcsőfokként használni.

Az sem világos, hogy a különböző csoport-sajátságos jogok formái legitimek-e a liberális-demokratikus normák szemszögéből. A kozákok elnyomásnak voltak kitéve a kommunista rezsim részéről, és most valóban jogosultak az elismerés és jóvátétel bizonyos formáira, azonban bizonyos követeléseik következményei az erőforrások és a hatalom igazságtalan újrafelosztása lennének. Más módon kifejezve: úgy tűnik, hogy a kozák követelések az igazságtalan előjogok felújítását célozzák, és nem pusztán az igazságos jóvátételt a múlt bűneiért.

A kozák identitás fő problémájának létezik még egy megvilágítása. Úgy tűnik, mintha a másokon való uralkodás a kozák identitás része lenne. Amint azt Opalski állítja: „a kozák erkölcs központi eleme és a siker kulcsa a dominancia”. Semmi különös nincs abban, ha az etnikai és nemzeti csoportok a más csoportoktól való különbözőségükön keresztül határozzák meg önmagukat. A kozákok azonban önmagukat nem csak a másokkal való szembenálláson keresztül határozzák meg, hanem a másokon való dominancián keresztül is. Sokszor úgy tűnik, hogy ez az egyetlen mód, amely alapján a kozákok meg tudják őrizni a különálló identitás és a csoportbeli szervezettség összefüggő eszméjét. Ha lemondának ezekről a követeléseikről, akkor nem világos, hogy a kozákoknak lenne-e okuk megkülönböztetni magukat az oroszoktól, vagy hogy az etnikai kisebbségi jogok megvalósítására mozgósítsák őket.

Ha ez így van, akkor szinte lehetetlen összeegyeztetni a kozákok sajátságos jogait a liberális-demokratikus normákkal. A nyugati tapasztalatok mindenestre nem nyújtanak kiutat ebből az ördögi körből.

Mindezekre és más, a KKE-i országokban kialakuló problémákra az etnokulturális igazságosság teljesen új modelljeire van szükség.

Következtetések

Ebben a cikkben megpróbáltam vázolni a nyugati politikai gondolkodók mai munkáinak irányvonalait és meghatározni azokat a formákat, amelyek a KKE-i országokban is hasznosíthatók. A nyugati országok kemény leckéken keresztül tanulták meg az etnikai kapcsolatok irányítását a demokráciában, és reméljük, hogy a hibákból a KKE-i országok is tanulhatnak, ezáltal elkerülve azokat a problémákat, amelyekkel a nyugati demokráciák a múltban meg voltak terhelve. Léteznek azonban olyan sajátságos problémák a volt kommunista országokban, amelyekre a nyugati országok semmilyen megoldási vagy modellt nem kínálnak.

Létezik azonban még egy olyan lecke, amelyet a nyugati demokráciák megtanultak, én pedig nem elemeztem, bár talán az összes közül a legfontosabb. Az etnokulturális különbözőség szabályozásában jelentkező ellentmondások és összetűzések nem fognak sem eltűnni, sem pedig önmaguktól megoldódni. Ezek a liberális demokrácia folyamatosan meglévő tényei, amelyeket állandóan figyelembe kell vennünk.

A helyzetet szemlélhetjük optimistán vagy pesszimistán. A nyugati demokráciákból érkező jó hír, hogy a társadalom megtanulta békés úton és a liberális-demokratikus normákkal összhangban rendezni az etnokulturális megosztottságokat. Rossz hír azonban, hogy az örökölt liberális-demokratikus normák önmagukban nem elegendőek a problémák megoldásához. Valójában a nyugati demokráciák felismerték, hogy a liberális-demokratikus normák intézményesítése és megszilárdulása nem csökkenti az etnokulturális identitások kitaszítottságát a társadalomban.

Ezt fontos pontnak vélem, ezért ki szeretném bő-

vebben fejteni. A közelmúltig sok nyugati liberális abban reménykedett, hogy az etnikai megosztottságok meg fognak szűnni, és bírálták az etnokulturális ellentétek meglétét, olyan időszakos tényezők meglétére hivatkozva, amelyek a megítélésük szerint idővel meg fognak szűnni. A nyugati liberálisok úgy gondolkodtak, hogy az etnikai konfliktusok mélyebb problémák melléktermékei, és meg fognak szűnni, amint a mélyebb probléma megoldást nyer.

Egyes liberálisok például úgy vélték, hogy a valós probléma tulajdonképpen a nem teljes demokratizálódás és a jog alapelveinek a rendszerezetlensége, és a belőlük eredő konfliktusok áthelyeződtek az etnokulturális konfliktusok szintjére. Ezen álláspontok szerint ha a demokratikus jogokat és intézményeket ténylegesen kialakítják, és azok minden polgár számára hozzáférhetőek lesznek, akkor nem kell többé az etnokulturális alapon történő mozgósítástól tartani.

Más liberálisok azt állították, hogy az etnokulturális konfliktusok a modernizáció és a gazdasági jólét pótlását jelentik. Eszerint a probléma abban van, hogy egyesek úgy érezték, kimaradtak a modernizáció folyamatából, ha azonban elérik a gazdasági fejlettség egy meghatározott szintjét, akkor nem lesz többé etnokulturális alapon történő mozgósítás.

További liberálisok számára a lényeg abban merült ki, hogy az etnokulturális konfliktusok személyes irracionális sztereotípiák és előítéletek kifejeződései, amelyek a „másik” semmibe vételén alapszanak. Ez alapján, ha egyszer eljutnak a toleráns magatartás és egymás megbecsülésének demokratikus szintjére, akkor nem lesz többé szükség az etnokulturális alapon történő mozgósításra.

Végül, egyes liberálisok úgy tartják, hogy az etnokulturális konfliktusok külső beavatkozás eredményei a hazai politikába, és olyan idegen provokátor-ügynökök felhasználása, akik hazugságokkal nyugtalanították a kisebbségeket, ezáltal bátorítva őket, hogy álljanak elő követeléseikkel. Eszerint ha egyszer rendelkezésre állnának megbízható információk, és ha megszüntetnék a külső beavatkozást, akkor az etnokulturális ellentétek is eltűnnének.

Az etnokulturális konfliktusok magyarázatának mindezen változataiból következik, hogy ha egyszer létrejön egy sikeresen működő demokrácia az intézmények és nyilvános kultúra szintjén, akkor az etnokulturális identitások politikai mozgósítása megszűnik, vagy pedig lényegében teljességgel élett veszti.

Ma már láthatjuk, hogy ezek a jóslatok tévesnek bizonyultak. Nem lelhetők fel annak jelei, hogy a demokrácia eredményei, a gazdasági fellendülés és a személyes tolerancia az etnokulturális mozgósítás eltűnéséhez vezetnének. Éppen ellenkezőleg, az etnokulturális követelések felerősödtek annak ellenére, hogy ezek a célok megvalósultak. A demokrácia eredményei, a fellendülés és a tolerancia együtt jelentkeztek az etnokulturális mozgósítással.

Vegyük szemügyre a kanadai franciák és angolok kapcsolatait. Negyven éve Québec lakosai szegények és politikailag passzívok voltak, egy tekintélyelvű politikai elit irányította őket, karöltve a katolikus egyházzal, ezzel párhuzamosan a kanadai angolok nagyfokú megkülönböztetésének és előítéleteinek voltak alávetve. Ma viszont életszínvonaluk azonos a kanadai angolokéval, Québecben dinamikus demokrácia van, és a föderális államban és adminisztrációban arányszámukon felül vannak képviselve. A felmérések azt mutatják, hogy az angolok előítéletei a franciákkal szemben valószínűleg meg fognak szűnni, akárcsak a franciák előítéletei az angolokkal szemben. Látszólag a magánéletben nincsenek indulatok, türelmetlenség ezen csoportok tagjai között. Az angolok és a franciák többsége például örülne annak, ha a másik csoport egy tagja szomszédjává válna, vagy házassági köteléken keresztül a családjába kerülne.

Az lett volna a várható, hogy Québec lakosságának a nacionalizmusa megszűnik az elmúlt évtizedekben. Éppen fordítva történt. A nacionalizmus, sőt a szecesszió támogatottsága folyamatosan nőtt. Ez nem csak kanadai sajátosság. Ugyanezt a jelenséget megfigyelhetjük Belgiumban is, ahol Flandriában a demokratizálódás és a gazdasági fejlődés együtt haladtak a flamand nacionalizmus felerősödésével, vagy Spanyolországban, ahol a demokratizálódást és

a gazdasági fellendülést a katalán nacionalizmus felerősödése kísérte. Hasonló helyzettel találkozhatunk sok bevándorló csoportban is, amelyek kitartóan küzdenek etnikai identitásuk elismeréséért, dacára gazdasági jólétük szintjének és a többségi csoporthoz hasonló politikai képviseletüknek.

A demokrácia, a gazdasági fellendülés és a személyes tolerancia jelentős vívmányok, természetesen ezeknek is megvan a saját értékük. Önmagukban, vagy akár együttesen, mégsem adnak választ az etnokulturális különbözőségekre. Az etnokulturális különbözőségek megléte komoly konfliktusforrás marad, sőt, fel is erősödhet, annak ellenére, hogy az említett értékek megteremtődtek. Ez a legfontosabb lecke, amit a Nyugatnak meg kellett tanulnia. Mindez akkor kezdődött, amikor a nyugati országok kifejezték készségüket, hogy megtanulják, hogyan kell békés és demokratikus módon irányítani az etnokulturális kapcsolatokat, és amikor előkészítették azt a fejlődést, amelyet a harmadik részben részleteztem.

Nem látom okát, miért különböznenek ebből a szempontból a KKE-i országok. Sok ember van a KKE-i országokban, aki azt állítja, hogy az etnikai konfliktusok csak pótszerek, vagy a nem teljes demokratizálódásból, illetve a nem megfelelő gazdasági fejlődésből eredő konfliktusok átirányításai, és ezzel összhangban az etnokulturális csoportok követeléseit figyelmen kívül kell hagyni. Szerintük a „valós” problémák felé kell fordulni. Azt állítják, hogy figyelmen kívül kell hagyni az ukrain oroszok vagy a szlovákiai magyarok követeléseit, mivel ezek a követelések el fognak tűnni a valós demokrácia, a gazdasági fejlődés és a jog alapelveinek megvalósítása által. Ezek a követelések egyszerűen melléktermékek, és nem valós problémák.

Éppen az etnokulturális identitások komolyságának a tagadása az a hiba, amelyet a nyugati demokráciák rendre elkövettek, gyakran súlyos következményekkel. Ez az a hiba, amelyet reményeim szerint a KKE-i országok soha nem fognak megismételni. Ha nincs is más megtanulnivaló a nyugatiak etnokulturális kapcsolatokhoz fűződő tapasztalataiból, remélem, hogy a KKE-i országok fel fogják ismerni az etnokulturális pluralizmus problémája tiszteletben tartásának a jelentőségét.

Fordította: PM Barthos Lehel

Bibliográfia:

Addis, Adeno [1392] „Individualism, Communitarianism and the Rights of Ethnic Minorities”, *Notre Dame Law Review* 67/3, pp. 615-76.

Alfred, Gerald [1995] *Heeding the Voices of our Ancestors: Kahnawake Mohawk Politics and the Rise of Native Nationalism* [Oxford University Press, Toronto].

Anderson, Benedict [1983] *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [New Left Books, London].

Baker, Judith [1994] [ed.] *Group Rights* (University of Toronto Press, Toronto).

Baubock, Rainer [1994] *Transnational Citizenship: Membership and Rights in Transnational Migration* [Edward Elgar, Aldershot].

Buchanan, Allen [1991] *Secession: The Legitimacy of Political Divorce* (Westview Press, Boulder).

Carens, Joseph (1989) „Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States”, in W. Brubaker (ed.) *Immigration and the Politics of Citizenship in*

Europe and North America (University Press of American, Lanham MD).

Castles, Stephen and Mark Miller (1993] *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (MacMillan].

Connor, Walker (1972] „Nation-Building or Nation-Destroying”, *World Politics* 24, pp. 319-55.

Connor, Walker [1973] „The Politics of Ethnonationalism”, *Journal of International Affairs* 27/1, pp. 1-21.

Dion, Stéphane (1991] „Le Nationalisme dans la Convergence Culturelle”, in R. Hudon and R. Pelletier (eds.) *L'Engagement Intellectuel: Melanges en l'honneur de Léon Dion* (Les Presses de l'Université Laval, Sainte-Foy).

Frideres, James (1997) „Edging into the Mainstream: Immigrant Adult and their Children”, in S. Isajiw [ed] *Comparative Perspectives on Interethnic Relations and Social Incorporation in Europe and North America* (Harney Publications, University of Toronto, forthcoming].

Galenkamp, Marlies (1993] *Individualism and Collectivism: the concept of collective rights* (Rotterdamse Filosofische Studies, Rotterdam).

Garet, Ronald (1983] „Communality and Existence: The Rights of Groups”, *Southern California Law Review* 56/5, pp. 1001-75.

Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism* (Blackwell, Oxford).

Gochnauer, Myron (1991) „Philosophical Musings on Persons, Groups, and Rights”, *University of New Brunswick Law Journal* 40/1, pp. 1-20.

Gurr, Ted (1993) *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict* (Washington: Institute of Peace Press).

Gutmann, Amy and Anthony Appiah (1996) *Color Conscious* (Princeton University Press).

Hannum, Hurst (1990) *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Adjudication of Conflicting Rights* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Harles, John (1993) *Politics in the Lifeboat: Immigrants and the American Democratic Order* (Westview Press, Boulder).

Ignatieff, Michael (1993) *Blood and Belonging: journeys into the new nationalism* (Farrar, Straus and Giroux, New York).

Jenson, Jane (1993) „Naming Nations: Making Nationalist Claims in Canadian Public Discourse”, *Canadian Review of Sociology and Anthropology* Vol. 30, no. 3, pp. 337-57.

- Johnson, Gerald (1973) *Our English Heritage* [Greenwood Press, Westport].
- Johnston, Darlene (1989) „Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 2/1, pp. 19-34.
- Karmis, Dimitrios [1993] „Cultures autochtones et libéralisme au Canada: les vertus médiatrices du communautarisme libéral de Charles Taylor”, *Canadian Journal of Political Science* 26/1, pp. 69-96.
- Kymlicka, Will [1989] *Liberalism, Community, and Culture* (Oxford University Press, Oxford).
- Kymlicka, Will [1995a] *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford University Press, Oxford).
- Kymlicka, Will (1995b) *The Rights of Minority Cultures* (Oxford University Press, Oxford).
- Kymlicka, Will (1996) „Federalismo, Nacionalismo y Multiculturalismo”, *Revista Internacional de Filosofía Política*, Vol. 7, pp. 20-54. Reprinted in English as „Is Federalism a Viable Alternative to Secession?”, in *Secession: Between Ethnos and Demos*, ed. Percy Lehning (Routledge, London, 1998), pp. 111-150.
- Kymlicka, Will (1998) *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada* (Oxford University Press, Toronto).
- Levy, Jacob (1997) „Classifying Cultural Rights”, in Ian Shapiro and Will Kymlicka (eds), *Ethnicity and Group Rights* (New York University Press, New York), pp. 22-66.
- Margalit, Avishai and Joseph Raz (1990) „National Self-Determination”, *Journal of Philosophy* 87/9, pp. 439-61.
- McDonald, Michael (1991a) „Questions about Collective Rights”, in D. Schneiderman (ed.) *Language and the State: The Law and Politics of Identity* (Les Editions Yvon Blais, Cowansville).
- McDonald, Michael (1991b) „Should Communities Have Rights? Reflections on Liberal Individualism”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 4/2, pp. 217-37
- Miller, David (1995) *On Nationality* (Oxford University Press, Oxford).
- Narveson, Jan (1991) „Collective Rights?”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 4/2, pp. 329-45.
- Pfaff, William (1993) *The Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism* (Simon and Schuster, New York).
- Phillips, Anne (1995) *The Politics of Presence: Issues in Democracy and Group Representation* (Oxford University Press, Oxford).

Raz, Joseph [1994] „Multiculturalism: A Liberal Perspective”, *Dissent*, Winter 1994, pp. 67-79.

RCAP – Royal Commission on Aboriginal Peoples (1996) Report of the Royal Commission on Aboriginal Peoples. Volume 2: Restructuring the Relationship (Ottawa).

Smith, Anthony (1993). „A Europe of Nations – Or the Nation of Europe?”, *Journal of Peace Research* 30/2: 129-35.

Spinner, Jeff (1994) *The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity and Nationality in the Liberal State* (Johns Hopkins University Press, Baltimore).

Svensson, Frances (1979) „Liberal Democracy and Group Rights: The Legacy of Individualism and its Impact on American Indian Tribes”, *Political Studies* 27/3, pp. 421-39.

Tamir, Yael (1993) *Liberal Nationalism* (Princeton University Press, Princeton).

Taylor, Charles (1992) „The Politics of Recognition”, in Amy Gutmann (ed.) *Multiculturalism and the „Politics of Recognition”* (Princeton University Press, Princeton), pp. 25-73.

Taylor, Charles (1997) „Nationalism and Modernity”, in J. McMahan and R. McKim (eds), *The Morality of Nationalism* (Oxford University Press, New York).

Tully, James (1995) *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity* (Cambridge University Press, Cambridge).

Van Dyke, Vernon (1977) „The Individual, the State, and Ethnic Communities in Political Theory”, *World Politics* 29/3, pp. 343-69.

Van Dyke, Vernon (1982) „Collective Rights and Moral Rights: Problems in Liberal-Democratic Thought”, *Journal of Politics* 44, pp. 21-40.

Van Dyke, Vernon (1985) *Human Rights, Ethnicity and Discrimination* (Greenwood, Westport).

Walzer, Michael (1983) *Spheres of Justice* (Basic Books, New York).

Walzer, Michael (1992a) „Comment”, in Amy Gutmann (ed.) *Multiculturalism and the ‘Politics of Recognition’* (Princeton University Press, Princeton).

Walzer, Michael (1992b) *What it Means to be an American* (Marsilio, New York).

Weber, Eugene (1976) *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France* (Chatto and Windus, London).

Young, Iris Marion (1990) *Justice and the Politics of Difference* [Princeton University Press, Princeton].